

Ігор Винниченко

Німецькі адреси Києва
Путівник

Київ 2026

УДК 929(=112.2:477.411)(036)

В45

Винниченко І. Німецькі адреси Києва: Путівник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2026. – 104 с. Іл.

Путівник містить інформацію про видатних осіб німецького походження, життя та діяльність яких були і тепер пов’язані з Києвом, про об’єкти матеріальної спадщини та місця в столиці України, які в різний спосіб мають стосунок до Німеччини, німецького етносу та його представників.

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокол № 1 від 4 вересня 2026 р.*

Рецензенти:

Львів Леонід
доктор географічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Машіка Ганна
докторка географічних наук, професорка
Ужгородський національний університет

Усі права застережено. Повне або часткове відтворення чи розмноження будь-яким чином матеріалів видання допускається лише з письмового дозволу автора та видавців.

ISBN 978-617-674-075-9

© Винниченко Ігор, 2026
© ТОВ “Геопринт”

Оглав

Переднє слово.....	4
Подорож крізь століття.....	5
Ab ovo.....	5
Гуртом завжди краще.....	6
Творці кам'яної кірхи.....	12
Служіння музам.....	13
Сіячі розумного й вічного.....	21
“Батьки” архітектурних перлин.....	47
Підприємливі й завзяті.....	77
Науці віддані сини.....	83
Воєнне лихоліття.....	85
Постсоветський ренесанс.....	86
Німецький некрополь Києва.....	89
Закарбовані в назвах, камені, металі.....	94
Використані та рекомендовані джерела.....	96

Переднє слово

Влітку 2006 року двох працівників Баварського телебачення я – з “легкої руки” співробітників Гете-Інституту в Києві – знайомив із архітектурними перлинами міста, створеними за проєктами німецьких (з походження) архітектів. Тоді телевізійників вразила їхня кількість (з чим Ви, певен, погодитесь, добігши кінця путівника). А реакцією “київських” (і не лише) німців на оповіді про внесок їхніх співвітчизників в історію, культуру, науку, військову справу, винахідництво, економічний розвій etc. Києва було, м’яко кажучи, приємне здивування. У порадинику ж – свідомо та через об’єктивні чинники (він має на меті не стільки розповісти про весь “німецький” Київ, скільки спонукати зацікавлених – і не лише – до пошуків, які, самоочевидно, не мисляться без “приємних відкриттів”) – представлено лише частину цього внеску. У цій нагоді мають стати джерела інформації наприкінці розвідки.

Провідник – як навчально-наочне видання – призначається головно туризмологам, передовсім задля розробки відповідних турів та екскурсій. Тож у нагоді їм стануть теперішні адреси зазначених інституцій та будівель. Певне, цікавим путівник також буде як широкому загалу, який цікавиться історією німців, України та Німеччини, так і науковцям, викладачам, аспірантам і студентам, крає- та країнознавцям.

Беручи під увагу специфіку цієї розвідки, намагання поєднати наукову достовірність із доступністю викладу інформації, я усвідомлюю, що мають місце недоліки, зумовлені, зокрема, браком або протиріччями використаної інформації. Зважаючи на зазначене, всі обґрунтовані завваги й уточнення, а також пропозиції будуть із вдячністю взяті під увагу (їх прошу надсилати на адреси: ingvar80@ukr.net та diaspora1994@gmail.com).

З приємністю дякую вельмишановним рецензентам за слухні й вартісні завваги та поради.

Дати подій, про які мовиться в путівнику осіб, станом до 1 (14) лютого 1918 р. наводяться за старим стилем.

Ілюстрації – із онлайн-бази даних та власні.

ПОДОРОЖ КРИЗЬ СТОЛІТТЯ

Ab ovo

Німці, які оселилися в Києві,
створили цілу епоху в розвитку цього міста...
К.Шероцький

Поодинокі уродженці німецьких земель оселялись на території Києва від часу його заснування. Про німецьких купців, ремісників, місіонерів, дипломатів у місті на Дніпрі неодноразово згадують літописи, хроніки, інші документальні джерела.

Тітмар Мерзебурзький

Зокрема, Тітмар, єпископ Мерзебурзький повідомляв про Київ початку XI століття: “...у великім цім місті, столиці королівства, є більше 400 церков і 8 торгів (ринків), люду нечисленна сила”.

Описи Києва XVI ст. залишили дипломат Рейнгольд Гейденштейн та купець Мартин Груневег, який побував у ньому 1584 року.

І.Гізель

Уродженець Пруссії Інокентій Гізель — автор першого підручника з історії України. За дорученням митрополита Петра Могили він керував Печерською друкарнею, був професором і ректором Могилянської Колегії (вул. Григорія Сковороди, 2); від 1653 р. — архімандрит Києво-Печерської Лаври. Сучасники зазначали, що І.Гізель “був прибічником Москви, але часом брався обстоювати “вольності” малоросійські”.

Могилянська Колегія

Гуртом завжди краще

Поява сталої німецької колонії в Києві припадає на час царювання Єкатеріни II (принцеса Софія Августа Фредеріка Ангальт-Цербст-Дорнбург), яка перебувала на російському престолі упродовж 1762-1796 років.

Перша чоловіча гімназія

Професор Університету св.Володимира та директор Першої київської (Першої чоловічої) гімназії (бульв. Тараса Шевченка, 14) Александер Людвіг (Олександр Людвігович) Деллен зазначав, що євангелічна лютеранська громада в місті виникла 1765 року. А в документах Київської губернської канцелярії 1766 р. мовиться вже про активну участь німців у міському господарюванні.

Перша приватна аптека

Перша приватна (партикулярна) аптека, що постала на Подолі (вул. Притисько-Микільська, 7) на початку XVIII ст., належала німецькому провізорові Йоганну Гейтеру. Згодом ця фармацевтична інституція стала власністю його зятя, уродженця східнопруського містечка Шталлупьонен Георга-Фрідріха Бунге, нащадки якого гідно прислужились розвою своїй другій батьківщини. Зокрема, справу батька наслідували старші сини Фрідріх Йоганн (від 1804 р. – член-кореспондент Петербурзької АН) та Андрій. Христофор став професором Московського університету, а доктор медицини Християн Георг служив у київських військовому шпиталі та духовній академії. Двоє синів Андрія – Фрідріх Георг та Александер Георг – були професорами Дорпатського (тепер Тартуського) університету. Про сина Християна Георга Миколу, як також про небожа Миколи також Миколу (Андрійовича) Бунге згадаємо далі.

Х.Л.Граль

Перші німецькі колоністи мешкали на Подолі. Для відправлення їхніх релігійних потреб Голова німецької громади міста Г.-Ф.Бунге запросив із Саксонії доктора філософії, викладача

вільних наук Христофора Лебрехта Граля, який 5 серпня 1767 р. провів перше богослужіння в будинку Бунге, він же завів метричну книгу. А перший обряд хрещення було відправлено над новонародженим сином барона Отто-Генріха-Андреаса Лівена та Шарлотти фон Гаугребен Карлом Христофом (Карлом Андрійовичем) фон Лівеном – майбутнім міністром народньої освіти та членом Державної Ради Російської імперії.

К.Х. фон Лівен

За часів Г.-Ф.Бунге громада, що налічувала первісно двадцять осіб, зросла вп'ятеро. Чисельно вона збільшилась переважно за рахунок приїжджих з Данціга (тепер Гданськ) та Ельбінгу (тепер Ельблонг, Польща). Соціальний склад німецької колонії був доволі строкатим – на початку переважали офіцери-інженери (зокрема, обер-комендантом Київської фортеці – тепер вул. Госпітальна, 24А – був генерал-майор Петер Вільгельм (Петро Іванович) фон Кохіус, комендантом – полковник Гібель), годинників, теслів, золотарів, кондитерів та інших ремісників було менше. Що ж до аптекарів та медиків, то вони де-факто наприкінці XVIII ст. стали монополістами в своїй царині.

Київська фортеця

Після того, як 1770 р. в Києві спалахнула епідемія чуми, що забрала життя майже шести тисяч мешканців міста, із Петербургу для “боротьби” з нею прибув колезький радник доктор медицини Йоганн Лерхе. Про німецьку громаду міста він залишив цікаві спогади, зокрема, зазначивши: “Приватна аптека Бунге влаштована добре, і як єдина в Києві, то приносить чималий прибуток. Для євангелічної парафії найнято будинок, в якому влаштовано церкву”.

По всій Україні громада – для побудови кірхи – розпочала збір пожертв, завдяки яким на Подолі упродовж 1794-1795 років було збудовано дерев'яну церкву (на цьому місці на теперішній вулиці Сагайдачного – будинок Ч. 8).

Гуртуючись у церковній Громаді, колонія упродовж десятиліть зберігала мову, традиції, культуру, проте значна кількість переселенців приймали православ'я, а вже друге покоління переважно втрачало рідну мову й німецьку

культуру. Тож про походження багатьох нагадували хіба що німецькі прізвища, однак й вони часто змінювались на російський штиб.

У почиті Єкатеріни II, яка перебувала в Києві упродовж січня–квітня 1787 р., був генерал-ад'ютант граф Фрідріх (Федір) фон Ангальт.

Ф. фон Ангальт

Маріїнський палац (вул. Грушевського, 5А), в якому зупинялась імператриця (зокрема, у ньому вона 14 лютого того ж року приймала видатного венесуельського діяча Франсіско де Міранду), після війни 1812 р. пристосували для утримання кількох сотень полонених саксонських вояків. Теперішня ж вулиця Липська у 1869-1919 роках мала назву Катерининська.

Вул. Катерининська, 1904 рік

На Подолі німцям доводилося витримувати доволі гостру конкуренцію з корінними мешканцями. Тому кілька міщанських родин оселилися на Печерську, у центрі губернської адміністрації. На Печерському ж форштадті Йоганн Вайлер мав корчму. Німецькі прізвища на початку XIX ст. трапляються серед власників будинків на центральній вулиці Печерська (тепер Князів Острозьких).

Вул. Лютеранська

Від XVIII ст. в околицях теперішньої Лютеранської вулиці існувала “Німецька слобода”, а Липки у тому ж столітті називали ще “Німецькою горою”. Вулиця ж отримала назву від розташованої на ній лютеранської церкви (вул. Лютеранська, 22). А Вовчий Яр, на прохання його мешканців, було перейменовано на Саксонський провулок (тепер вул. Соляна). Вулиця ж Заньковецької у XIX ст. мала назву Мерінгівська – на честь одного з найбільших землевласників не лише міста, а й Півдня Росії, професора Університету св.Володимира Георга-Фрідріха (Фрідріха Фрідріховича)

Мерінга.

Вул. Заньковецької

У Києві власністю Ф.Мерінга була ділянка (з озером) між теперішніми вулицями Інститутською, Банковою, Лютеранською та Хрещатиком, яку він придбав у генерала Ф.Ф.Трепова. На початку 1870-х рр. садибу було упорядковано та відкрито сад “для людности”. Відтоді “Сад Мерінга” став одним із найулюбленіших місць прогулянок киян.

Садиба Ф.Мерінга

На київських околицях німці займалися сільським господарством. У с.Борщагівка (тепер район Києва) німці-рільники згадуються в документах від 1781 р.

Дослідник київської старовини К.Шероцький зазначав, що київські аптеки разом з “лікарською справою” “знаходились в XVIII і на початку XIX століть взагалі в руках німців”.

Контрактовий дім

Після спорудження у 1817 р. на Подолі Контрактового дому (вул. Межигірська, 1) купці з Пруссії брали участь у ярмарках (контрактах), які там відбувались. Німці торгували “шовковими, паперовими, сукняними, полотняним

тканинами, скляним і фаянсовим посудом та іншими німецькими товарами”.

О. фон Гун. Поверхностныя замечанія по дорогѣ отъ Москвы въ Малороссію

Про Київ початку позаминулого століття залишив спогади (“Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию”) уродженець Митави, домашній лікар графа Олексія Розумовського,

один із основоположників медичної географії в Росії Отто фон Гун, який подорожував Україною 1805 року.

Початок XIX ст. позначений новою хвилею переселенців-ремісників із німецьких земель, які, не маючи змоги оселитися на Подолі, обживали вільні землі на Печерську та Липках.

Під час пожежі на Подолі 9 липня 1811 р. дерев'яна кірха св.Катерини згоріла. Члени громади, які мешкали на Печерську, домоглися, щоб кірху тимчасово відкрили в будинку, що містився на території садиби родини військовиків і масонів Бегічевих на старій Іванівській дорозі (тепер на цьому місці – Міжнародний центр культури і мистецтв; Алея Героїв Небесної Сотні, 1).

Ю.Ф.Ейсман

У березні 1812 р. до Києва приїхав новий пастор – уродженець північно-баварського міста Кобург, вихованець Єнського університету Юстус Фрідріх Ейсман, який відразу ж заопікувався побудовою нової кірхи.

У цей час колонія жила в добрі завдяки підтримці німців (і не лише), які виконували чільні посади в міській адміністрації.

О.Бухгольц

Піклувальниками й церковними старостами лютеранської громади в першій половині XIX ст. були командир Київського артилерійського гарнізону генерал-майор Отто Бухгольц, військовий губернатор Андрій Фенш, комендант київської фортеці генерал-майор Александер Массе (шеф Київського гарнізонного полку), а також генерал-ад'ютант граф Дмитро Остен-Сакен.

Д.Остен-Сакен

25 червня 1812 р. відбулось закладення будівлі дерев'яної кірхи на кам'яному фундаменті і такого ж будинку – для пастора. Оскільки в цей час розпочалась Вітчизняна війна і

збирати пожертви стало неможливим, церковні старости Емануїл Бергер, Генріх Цитен і Юст Ксерле внесли 10000 рублів під заставу власних будинків. 1 грудня того ж року нова кірха св.Катерини (названо її було так в пам'ять імператриці Єкатерини II) і будинок пастора були освячені.

Кірха. 1812 рік

По війні пастор Ейсман організував збір коштів серед єдиновірців в Україні та Росії. До 1819 р. борги було повернуто і за 6000 рублів придбано орган.

1833 року громада, отримавши відповідне розпорядження генерал-губернатора В.Левашова, змушена була поступитися частиною своєї землі на Липках, яку почали забудовувати приватні особи.

У середині позаминулого століття німецька громада міста нараховувала 328 осіб, у тому 192 чоловіків.

Чимало німців у другій половині XIX ст. були власниками будинків у центральній частині міста: Густав та Йоганн Ейсмани (вул. Володимирська, 29, 42 та 44), Конрад та Франц Рейсміллери (вул. Володимирська, 25), Людвік-Генріх Кернтопф (вул. Володимирська, 41/27), Генріх Кругкіст (вул. Володимирська, 43).

Вул. Володимирська, 29

Вул. Володимирська, 25

Вул. Володимирська, 41

Творці кам'яної кірхи

Професори університету, учителі, офіцери, що споруджували Київську фортецю, чиновники-лютерани ставали активними членами німецької громади.

Й.Г.Абель

Зважаючи на це, пастор Ейсман активізував збір коштів на побудову кам'яної кірхи та школи. 1846 року місце Ейсмана посів пастор Йоганн Готфрід Абель, який продовжив збірку коштів. Церковний староста (він же командир Київської інженерної округи, будівничий Київської фортеці, а в Києво-Печерській Лаврі на території Ближніх печер за його проєктом збудовано мур оборонний – теперішній корпус Ч. 93) інженер-генерал-лейтенант Отто фон Фрейман, його дружина та дружина ректора університету Р.-Е. фон Траутфеттера організували лотерею для збору коштів, звернулись до лютеран Росії з проханням про допомогу; за короткий час було зібрано 5200 рублів сріблом.

О. фон Фрейман

Із проханням зробити проєкт нової кірхи члени Громади звернулись до архітекта Йоганна (Івана) Штрома. Ескізи внутрішнього облаштування представив член громади уродженець Києва, архітект Київської учбової округи та Імператорського університету св.Володимира Павль (Павло) Шлейфер.

Й.Штром

19 липня 1855 р. за проєктом Й.Штрома полковник фон Вольський заклав на схід і зліва від дерев'яної кірхи перший камінь. Спостерігали за будівництвом П.Шлейфер і Ганді, а також офіцери-лютерани. Кірха споруджувалась у стилях готики та псевдоготики.

У кінці липня 1857 р. з Санкт-Петербургу приїхав віце-президент лютеранської консисторії доктор Йоганн Християн Готфрід фон Флітнер, який

призначив освячення кірхи на 4 серпня. Цього дня члени громади зібрались біля будинку пастора і зі співом гімну “Бог милостивий” Флітнер освятив у новій кірсі вівтар і катедру та звернувся до присутніх із проповіддю.

Кірха

Згодом київський купець першої гільдії Кельн пожертвував для кірхи орган вартістю 3000 крб., громада за 500 крб. купила у маляра Берга образ “Явлення Спасителя

апостола Фомі”. Був у кірсі й образ Святої Катерини.

Будівля школи та гімназії

Уподовж 1862-1864 років поруч із кірхою було зведено двоповерхову шкільну будівлю, в одній частині якої знаходилась гімназія для дівчат, в іншій – реальна школа св.Катерини (вул. Лютеранська, 20). Згодом (1882 р.) на кошти, зібрані німецькою громадою, з іншого боку від кірхи постала будівля Дому для бідних, званого як “Олександрівський притулок” (вул. Лютеран-ська, 24).

Дім для бідних

1854 року при кірсі члени громади організували “Товариство співу” (Київське співоче товариство; проіснувало до 1905 р.). Були створені хор та симфонічний оркестр (диригент і хормайстер – викладач музичного училища Б.Е.Каульфус, від 1891 р. – композитор і власник “депо роялів та піаніно” С.М.Блуменфельд).

Служіння музам

Імена багатьох німців пов’язані з Київським музичним училищем (тепер – Київська муніципальна академія музики ім. Р.М.Глієра; вул. Гетьмана Павла

Скоропадського, 31) та київським відділенням (постало 1863 року) Російського музичного товариства (РМТ). Уродженець Пруссії Роберт Поренич був одним із організаторів київського відділення РМТ, членом його дирекції, завідувачем музичної частини і диригентом його симфонічних концертів; упродовж 1868-1874 років очолював музичне училище та викладав у ньому. Викладачем училища був і Фрідріх фон Мулерт – віолончеліст, автор численних музичних творів (мешкав у будинку Ч. 9 на вул. Прорізній).

Київська муніципальна академія музики

Віолончеліст, диригент та композитор Людвіг Альбрехт упродовж 1875-1878 років очолював музичне училище і викладав у ньому. Був директором музичної частини київського відділення РМТ, диригентом його оркестри; виступав як соліст-віолончеліст та в складі ансамблів. В репертуарі митця були “Танець запорожців” О.Серова та “Український козачок” Е.Направника. З його ж ініціативи в училище було запрошено І.Альтані, Г.Ходоровського, О.Шевчика, В.Пухальського та ін.

М.Губерт

При відділенні РМТ Микола Губерт у 1869 р. організував “Безплатні елементарні класи хорового співу”, з хором цих курсів виступав у концертах, був диригентом Київської опери.

М.-К.-А. фон Штейнгель

Членом дирекції (правління) київського відділення РМТ був барон, член правління Всеросійського товариства цукрозаводчиків, власник “Першої металоткацької фабрики в Росії” (тепер – приватне акціонерне товариство “Київський завод металовиробів ім.З.Письменного”) та засновник страхового товариства “Дніпро”,

керівник правління Земельного банку, гласний Київської міської Думи Магнус-Карл-Александр Вільгельм (Максим Васильович) фон Штейнгель. Барону в місті належав будинок на теперішній вулиці Ярославів Вал, 3 (у ньому він з родиною мешкав до 1917 р.), у якому згодом (до 1938 р.) містилось консульство Німеччини.

Вул. Ярославів Вал, 3

У 80-х роках позаминулого століття київське відділення РМТ очолював археограф, фольклорист, письменник Микола Рігельман. Чинивник канцелярії Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора, співробітник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, він у 1850-1854 рр. був директором Другої київської (Другої чоловічої) гімназії (бульв. Тараса Шевченка, 18) та училищ Київської губернії, а також скарбником Інституту шляхетних дівичь.

М.Рігельман

У 1840 році М.Рігельман познайомився з Т.Шевченком, матеріально допомагав поету після повернення з заслання. Підтримував дружні взаємини з М.Костомаровим і П.Кулішем. Купно з І.Самчевським продовжив роботу, розпочату М.Костомаровим, над підготовкою до друку Літопису Величка і згодом опублікував два томи цього видання під назвою “Летопись событий в Юго-Западной России в 17 ст.”. Маючи доступ до урядових архівів, склав Записку про свідчення Шевченка в процесі Кирило-Методіївців, опубліковану в “Киевской старине”.

Р.Е.Глієр

З 1860-х рр. у місті працював уродженець саксонського містечка Клінгенталь Ернст Моріц Глієр, згодом один із

власників майстерні духових інструментів, що постачала свою продукцію Київському відділенню РМТ та музичному училищу. Його син Рейнгольд Ернест (Моріцевич) Глієр народився в Києві, закінчив Київське музичне училище, був професором (з 1914 р. – директором) Київської консерваторії, диригентом її симфонічної оркестри і керівником оперної студії. У 1918 році він – диригент Державної симфонічної оркестри ім.М.Лисенка, також працював в Українському драматичному театрі ім.І.Франка. Значну увагу Р.Глієр приділив українській тематиці, зокрема, творчості Т.Шевченка. Він написав музику до драматичної вистави “Гайдамаки” (за Т.Шевченком), створив симфонічну картину-балет “Запорожці”, присвячену пам’яті Т.Шевченка симфонічну поему “Заповіт”, балет “Тарас Бульба”. Йому ж належить редакція та оркестровка творів М.Лисенка (“Наталка Полтавка”, “Чорноморці”), К.Стеценка (драматична картина “Гайдамаки”, кантата “Шевченкові”).

Меморіальна дошка Р.Е.Глієру

У Києві мистець мешкав за адресою вул. Володимира Антоновича, 23; його іменем названо Київську муніципальну академію музики (на ній 2005 року встановлено меморіальну дошку).

1867 року оперний співак, режисер та антрепренер Фердінанд Бергер сформував та очолив – на пропозицію адміністрації київської опери – першу постійну оперну трупу, до якої запросив багатьох талановитих мистців. Завдяки енергії та досвіду мистця (який не шкодував коштів для найму хороших співаків та музикантів, а також на декорації і костюми) опера в Києві посіла належне місце. За Ф.Бергера оркестр та хор сягнули вершин виконавської майстерності; завдяки йому на сцені міського театру вперше в історії української музики прозвучала опера М.Лисенка “Різдвяна ніч”.

Л.Барнай

Л.Кронек

У місті гастролували видатні німецькі актори і режисери Людвіг Барнай (у 1886 р.) і Ернст Посарт (у 1887 р.) та – у 1890 р. – драматична трупа з театру герцога Мейнінгенського під керівництвом Людвіга Кронекера (режисерську культуру цього театру високо поцінював К.Станіславський).

Г.Гольпейн

Портретист та комедіограф Генріх Гольпейн уперше відвідав Київ 1842 року. Тут він експонував свої твори, активно співпрацював з місцевою інтелігенцією, зокрема, тією її частиною, що гуртувалася довкола університету. Маючи неабиякий мистецький хист, був популярним у поміщиків, які часто запрошували його до своїх маєтків, замовляючи власні портрети. В Києві мистець “гостював” упродовж 8 років.

Інститут шляхетних дівочь

Учитель малювання в Інституті шляхетних дівочь (Алея Героїв Небесної Сотні, 1), професійний маляр Гротте створив галерею полотен із красвидами міста. Це, зокрема, пейзаж “Вид на Київ”, “Будівництво Микільського узвозу”, акварель “Краєвид Києва з боку Щекавиці”, пейзаж “Вид на Поділ, Дніпро та старий Київ”. Унікальною є кругова панорама міста, зроблена, ймовірно, з даху Інституту шляхетних дівочь, на якій видно і дерев’яну кірху.

Г.-П.-А. фон Петцольд

Київ 40-х – 50-х років позаминулого століття був темою малюнків природознавця Йоганна Генріха Блазіуса та професора Дерптського університету Георга-Павля-Александра фон Петцольда.

Пам'ятник князю Володимиру

З Києвом пов'язані й імена майстра ливарної справи, академіка Петербурзької Академії мистецтв Петера Якоба (Петра Карловича) Клодта фон Юргенсбурга, скульпторів Василя Демута-Малиновського (до 1816 р. Демут) та Костянтина Тона, які є співавторами пам'ятника князю Володимиру (Володимирська гірка). У Петербурзі було схвалено використати п'єдестал К.Тона та фігуру В.Демута-Малиновського. Ці особи належали до масонської ложі розенкрейцерів, чим і пояснюються символи на п'єдесталі – стрічки, змії, мастярки, бичачі голови. Відливали ж фігуру в петербурзькій майстерні П.Я. фон Юргенсбурга.

В.Менк

З кінця 1880-х рр. в місті жив маляр Володимир Менк. Від 1892 р. він працював викладачем у Фундуклеївській гімназії, викладав й у Київській рисувальній школі М.Мурашка. Також працював у київських художньому (вул. Бульварно-Кудрявська, 2) та комерційному (вул. Бульварно-Кудрявська, 24) училищах. Був учасником київських виставок Товариства київських художників та Товариства заохочення мистецтв.

У розписові Володимирського собору Менк виконав (за ескізами В.Васнецова) підготовчу роботу: справа та зліва від іконостасу, у центральному нефі, в основі арок створив 2 композиції: “Стрітєння” – “Богоматір та Йосиф”, “Стрітєння” – “Сімеон з немовлям на руках”; навпроти них, у тих же арках, внизу – “Апостол Павло” та “Апостол Андрій”.

З В.Менка І.Рєпін писав етюд для своєї картини “Іван Грозний та його син Іван”. Рєпін уявляв царевича Івана як молодого світловолосого чоловіка, яким був Менк, проте у кінцевому варіанті картини моделлю для Івана став відомий тоді письменник В.Гаршин.

А.Крюгер-Прахова

Анна Крюгер-Прахова навчалась в Київській рисувальній школі М.Мурашка, згодом викладала в Київському художньому училищі, художньо-промисловій школі Прахових та Київському училищі прикладного мистецтва.

П.Г.Тіман

1912 року кінопродюсер, співвласник московської фірми “Тіман і Рейнгардт” Павль Густав (Павло Густавович) Тіман задля створення “Російської золотої серії” орендував на північній околиці Києва (між Лук’янівкою та Сирцем, у місці, яке перетиналось Бабиним та Реп’яховим ярами), дачну будівлю і збудував побіч неї знімальний павільйон. Тут було знято перший фільм цієї серії – “Труп №1346”, в якому брав участь один із найвидатніших діячів українського театру І.Мар’яненко.

Наступного року в околицях Києва було знято фільм “Ключі щастя”, який побив рекорди як за метражем (5 тисяч метрів плівки), так і за комерційним успіхом (прибуток від прокату склав 320 тис. рублів). Того ж року в ательє на Сирці було створено фільм “Які хороші, які свіжі були троянди”, присвячений особистому життю І.С.Тургєнєва.

Серед прокатних контор, які діяли в місті 1916 р., була й

“Тіман, Рейн- гардт, Осипов і К^о”.

В.Фельдман

1912 року пов’язав свою долю з містом архітект, маляр і мистецтвознавець Валентин Фельдман – автор проєкту будівлі панорами “Оборона Севастополя” та співавтор пам’ятника затопленим кораблям (Севастополь).

Після революції 1905 р. національно-культурний рух німців пожвавився. Антрепренер київських театрів “Шато-де-Флер” С.Новіков дістав дозвіл на вистави німецькою мовою. У 1908 р. співоче товариство було перетворено на Київське німецьке товариство. За статутом воно мало плекати німецьку мову, культуру й освіту, допомагати малозабезпеченим німцям, організовувати дозвілля. Вистави німецькою мовою відбувалися в приміщенні Київського комерційного зібрання (Хрещатик, 1; будівля не зберіглась).

Г.Нейгауз

Викладачем (професором у 1919-1922 рр.) Київської консерваторії був уродженець Єлисаветграда (тепер Кропивницький) видатний піаніст і педагог Генріх

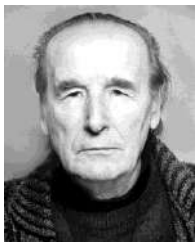
Нейгауз.

П.Г.Адлер

У 1935-1937 роках головним диригентом оркестри Українського радіо працював Петер Герман (Герман Бертольдівич) Адлер. У його програмах чільне місце належало українській симфонічній музиці (зокрема, перше виконання 2-ї симфонії Б.Лятошинського та 2-го фортепіанного концерту Л.Ревуцького).

Уповодж 1965-1990 рр. головним художником Національного академічного театру ім.І.Франка був уродженець колонії Вікторфельд (Ростовська область, рф), народний художник України, академік Академії мистецтв України, професор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, лауреат Національної премії України

ім. Т.Шевченка та Державної премії СРСР, Заслужений діяч мистецтв України Данило Лідер.

Д.Лідер

Мистець виховав плеяду українських сценографів, заснував власну школу сценографії. Оформив понад 150 вистав, у тому в Київському театрі оперети (вул. Велика Васильківська, 53/3),

Театр оперети

Національний академічний драматичний театр імені Лесі Українки

Київському театрі опери та балету ім.Т.Шевченка (тепер Національна опера України; вул. Володимирська, 50), Київському академічному російському драматичному театрі ім.Лесі Українки (тепер Національний академічний драматичний театр імені Лесі Українки; вул. Богдана Хмельницького, 5) та “своєму” (Франковому) театрі. Автор книги “Театр для себе”.

Сіячі розумного й вічного

Визначним є внесок осіб німецького походження у розвій освіти та науки в столиці України. Їхні імена посідають гідне місце і в ряду засновників та очільників провідних освітніх інституцій, і в когорті високопрофесійних педагогів, і в плеяді видатних науковців.

Г.Ф. фон Бракке

Значною мірою завдяки наполегливості та енергії попечителя Київської учбової округи Георга Фрідріха (Єгора Федоровича) фон Бракке саме 1834 року (а не

пізніше, що було ймовірно) відбулось відкриття другого в підросійській Україні Імператорського університету св.Володимира (тепер – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60).

Імператорський університет св.Володимира

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

З цим навчальним закладом вищої освіти згодом пов'язали свою долю чимало нащадків готів. Згадаємо лише найвизначніших, розпочавши – видима річ – з очільників.

Ректорами університету були – у різний час – М.Х.Бунге (тричі), М.Ренненкампф (двічі), Р.-Е. фон Траутфеттер, Й.Г.Нейкірх (короткочасно сім разів), Ф.Ф.Ергардт; проректорами – О.М.Павльсон та Й.Г.Нейкірх (тричі).

Упродовж 1838-1909 років факультети університету очолювали М.А.Бунге, Й.Г.Нейкірх (шість разів, у тому чотири терміни поспіль), К.Е.Мірам (три терміни поспіль), К.Ф.Кесслер, Ф.Ф.Ергардт (п'ять разів, у тому три терміни поспіль), Ю.Ф.Мацон, Е.Р.Гофман, Р.-Е. фон Траутфеттер, О.О.Ейхельман, К.-Г.-Е.Гейбель.

М.Х.Бунге

Уродженець Києва, онук засновника релігійної громади міста Микола Християнович Бунге – постать знакова не лише в історії своєї alma mater. Академік Петербурзької Академії наук, міністер фінансів та Голова Комітету міністрів Російської імперії (від 1887 р. до останнього дня свого земного шляху), він із золотою медалею закінчив юридичний факультет університету, в якому у найважчі для нього періоди виконував обов'язки ректора. Вдячні учні та шанувальники в університеті заснували дві стипендії його імені.

З його ж ініціативи у Києві було засновано приватні комерційні заклади

(міське Товариство взаємного кредиту, Київський приватний комерційний банк, Київський промисловий банк), виникло Біржове товариство. Викладач Київського інституту шляхетних дівць, секретар та віце-голова Комісії для опису губерній Київської учбової округи, керуючий (за сумісництвом) Київською конторою Державного банку Росії etc.

5-е міське двокласне училище

1904 року ім'я Бунге було надано 5-му міському двокласному училищу (інша поширена у той час назва – міське початкове училище ім.М.Х.Бунге; вул. Липська, 18/5).

М.К.Ренненкампф

Уродженець Чернігівщини Микола Карлович Ренненкампф посаду ректора в університеті (юридичний факультет якого закінчив) виконував двічі. Гласний Київської міської Думи, очолював яку в 1875-1879 роках. Саме в цей час було споруджено будинок Думи на Хрещатику, закладено Миколаївський парк (тепер парк імені Т.Шевченка; вул. Терещенківська, 24), відкрито кілька міських шкіл.

Парк імені Т.Шевченка

Сучасники завважували, що М.Ренненкампф створив ділову атмосферу співпраці між Думою і управою та між гласними, аби всі вони дотримувалися закону і свідомо працювали на благо міста, а не лише відбували службову повинність (як зазвичай і тепер). В останні роки життя М.Ренненкампф брав участь у розробці Статуту Київського політехнічного інституту.

Ректор університету у 1847-1859 роках Рудольф-Ернест (Ернест Рудольфович) фон Траутфеттер залишив по собі пам'ять не лише як ботанік, широко відомий монографічною обробкою родів верб, люцерни, вики, дзвоників, рододендронів та ін.

Ботанічний сад університету

Під його керівництвом і за його активної участі було створено Ботанічний сад університету (вул. Симона Петлюри, 1). За роки керівництва Р.-Е. фон Траутфеттером цією оазою в місті сад за кількістю зібраних в ньому представників флори став одним із провідних у Російській імперії.

Знавець грецької мови, минувшини Еллади та археології, який усі дисципліни викладав латиною, Йоганн Генріх (Іван Якович) Нейкірх – певне, й до сьогодні є “рекордсменом” за числом високих університетських посад. Сучасники зазначали, що обіймав він їх головню через свої фахові та людські якості. Тричі Нейкірха обирали проректором, шість разів – деканом історико-філологічного факультету; посаду ректора він виконував у 1843, 1847, 1853, 1856, травні 1859 – жовтні 1860, 1861 та 1862 роках.

Короткотривало (упродовж 8 червня – 15 липня 1885 р.) посаду ректора виконував і Федір Ергардт (Ерхардт). Вихованець медичного факультету університету, він тричі був деканом цього структурного підрозділу *alma mater*; мав репутацію досвідченого експерта (його часто запрошували до складних судових справ) та ерудованого вченого.

Зоолог Отто (Антон Михайлович) Павльсон, який посаду проректора виконував від 1881 р., першим у Києві та одним із перших в Російській імперії читав студентам спецкурс паразитології людини.

М.А.Бунге

Небіж М.Х.Бунге, який від 14 років виховувався в родині свого дядька, Микола Андрійович (Генріхович) Бунге зі срібною медалею закінчив Першу київську гімназію та природниче відділення фізико-математичного факультету Університету св.Володимира (посаду декана якого виконував упродовж 1881-1884 років). Був Головою Київського відділення Російського технічного товариства та заступником Голови Київського товариства дослідників природи.

Уродженець Мітави (теперішня латвійська Єлгава) Карл Едуард (Едуард Ернестович) Мірам посаду декана медичного факультету виконував упродовж 1854-1862 рр. У 1846 та 1857 роках, під час епідемії холери, завідував холерними лікарнями в Подільській та Пłosкій частинах Києва; член кількох наукових товариств, у тому Київського медичного.

К.Ф. фон Кесслер

Дослідник фавни Правобережної України, північного узбережжя Чорного та Озівського морів Карл Фрідріх (Карл Федорович) фон Кесслер двічі виконував посаду декана фізико-математичного факультету. Почесний член університету, в якому був засновником зоологічного музею (реорганізованого в університетський музей), ініціатор та організатор перших у Росії з'їздів (на яких головував) дослідників природи та викладачів природничих наук у гімназіях (Київ; 1861 та 1862 роки). Автор понад 120 наукових праць.

Ю.Ф.Мацон

Посаду декана медичного факультету університету уродженець Риги Юліус Фердінанд (Юлій Іванович) Мацон виконував у 1868-1870 роках. Тоді ж був завідувачем університетської шпитальної терапевтичної клініки, згодом – директором Олександрівської міської лікарні (третьої за величиною в Російській імперії; тепер Свято-Михайлівська клінічна лікарня, вул. Шовковична, 39/1).

Олександрівська міська лікарня

Е.Р. фон Гофман

Саме Ернст Рейнгольд (Ернест Карлович) фон Гофман запропонував розділити філософський факультет університету на два відділення: математичних наук та природничий. Посаду декана II-го відділення цього факультету він виконував у 1838-1839 роках. Одним із вислідів подорожі науковця по Київській, Херсонській, Подільській губерніях та по Криму став лапідарний опис геологічної будови Києва. Це дало підстави фахівцям припустити, що Е.Гофман провадив перші в історії науки геологічні дослідження міста.

К.-І.-Е.Гейбель

Уродженець Ліфляндії Карл-Георг-Еміль (Емілій Георгійович) Гейбель посаду декана медичного факультету виконував упродовж 1890-1897 років. Двічі був завідувачем катедри загальної терапії та фармакології, також очолював фармакологічну лабораторію.

О.О.Ейхельман

Декан юридичного факультету (від 1905 року) Оттон

Оттонович Ейхельман – постать неординарна й донині належно не поцінована. Сучасні українські дослідники вважають, що в історії вітчизняної правничої думки йому належить місце, співставне з тим, яке в історії руської/української філософської думки посідає Г.Сковорода. Саме він спробував повернути український національно-соціалістичний рух на правові, загальнодемократичні рейки в період УНР доби Директорії. Упродовж 1908-1913 рр. – директор Київського комерційного інституту. 1902 року його було обрано Київським міським Головою (проте уряд не затвердив його на цій посаді). Упродовж 1918-1922 рр. працював у Міністерстві іноземних справ (вул. Терещенківська, 9), у тому виконував обов’язки міністра.

Проект Конституції Української Народної Республіки О.О.Ейхельмана

А про неабияку популярність (у хорошому сенсі) професора в студентському середовищі свідчать такі рядки авторства спудеїв університету:

Не все хороше вже забуто,
І панівним не всюди є обман.
Серед студентів є Харіто,
А в професурі – Ейхельман.

Чимало непересічних особистостей і в професорсько-викладацькій когорті Київського університету.

М.Авенаріус

Михайло Авенаріус 1875 р. уперше в університеті увів лабораторні заняття з фізики (до цього в Російській імперії така форма навчання з

фізики була лише в Петербурзькому та Московському університетах). Він же – засновник наукової школи з молекулярної фізики (також однієї з перших в імперії), організатор і керівник першої фізичної лабораторії в Україні. Завідував метеорологічною обсерваторією університету та був ініціатором організації при ньому Товариства дослідників природи і активним його членом.

В.С.Ж.Г. фон Бессер

Віллібальд Свіберт Жозеф Готліб (Віллібальд Готлібович) фон Бессер, який перетворив ботанічний сад Кременецького ліцею в один із кращих в Європі, упродовж 1834-1838 років був першим ординарним професором ботаніки в університеті. Йому ж він передав власну бібліотеку, від 1836 р. очолював його ж ботанічний сад. Деякими істориками ботаніки вважається першим дослідником флори України.

В.О.Бец

Вул. Леонтовича, 7

Уродженець Чернігівщини, професор катедри анатомії Володимир Олексійович Бец – основоположник вчення про цитоархітектуру кори головного мозку (його іменем названо описані ним велетенські пірамідні клітини головного мозку). У Києві вчений мешкав на вул. Леонтовича, 7.

Т.К.Г.Борнгаупт

Завідувач кафедри шпитальної хірургії професор Теодор Карл Георг (Федір Карлович) Борнгаупт залишив по собі пам'ять як один із засновників київського “Товариства для боротьби із заразними хворобами” та автор єдиного на той час вітчизняного оригінального посібника з хірургічної патології та терапії.

К.Е.Вагнер

Упродовж шести років посаду завідувача кафедри лікарської діагностики виконував Конрад Едуардович Вагнер; водночас працював в Олександрівській міській лікарні. Він же у 1904-1914 роках очолював кафедру шпитальної терапії університету.

А.Вальтер

Завідувач кафедри фізіологічної анатомії Александер (Олександр Петрович) Вальтер – ініціатор створення та керівник (у 1843-1867 рр.) анатомічного театру (музею) університету (вул. Богдана Хмельницького, 37), що вважався на той час кращим у Російській імперії. Редагував заснований ним у Києві один із кращих тогочасних щотижневий журнал “Современная медицина”. Відомим є його вислів-заповіт: “Своїм дітям я не залишаю нічого, окрім свого імені, і прошу їх не ганьбити його неблаговидними вчинками”.

Анатомічний театр університету

Киянин Яків Якович Вальц був першим викладачем університету, який “розпочав правильні мікроскопічні вправи зі студентами в області анатомії та морфології нижчих рослин”. У 1868-1871 роках він виконував посаду керівника ботанічного саду університету.

У березні 1909 р. делегатом від університету на міжнародному археологічному конгресі в Каїрі був професор катедри класичної філології Адольф Сонні. Науковець очолював Київське відділення Товариства класичної філології та педагогіки, він – один із ініціаторів організації в Києві Археологічного інституту.

А.Х.А. фон Гюббенет

Професор хірургії Антон Християн Август (Християн Якович) фон Гюббенет під час Східної (Кримської) війни з групою студентів-добровольців виїхав до Севастополя для лікування поранених вояків і працював там упродовж грудня 1854 – серпня 1855 років; під його керівництвом було виконано понад 3 тис. операцій, у тому близько 2 тис. – крупних (переважно ампутацій). Упродовж дев'яти років вчений очолював Київське товариство лікарів.

А.Л.Деллен

Завідувачем університетського “живописного” кабінету був ординарний професор по катедрі римської та грецької словесности Александер Людвіг (Олександр Карлович) Деллен. Член Ради київської євангелічно-лютеранської общини, він 1857 року, з нагоди початку служби Божої в кірсі св.Катерини, підготував та надрукував брошуру “Kurze Nachrichten über die evangelisch- lutherische Ge-meinde in Kiew von ihrem Entstehen an bis auf den heutigen Tag” (“Короткі відомості про євангелічно-лютеранську громаду в Києві від її створення до наших днів”).

М.М.Дітеріхс

Професор, завідувач катедри загальної хірургічної патології Михайло Михайлович Дітеріхс – автор майже 130 наукових праць. Вчений сконструював транспортну іммобілізаційну шину (шина Дітеріхса), яка широко застосовувалася у військово-санітарній практиці. У Києві мешкав на вул. Михайла Коцюбинського, 3.

Уродженець Києва, онук пастора Ю.Ейсмана Густав-Адольф (Густав Іванович) Ейсман закінчив юридичний факультет університету і згодом працював у ньому упродовж 14 років. Спочатку він – ад'юнкт цивільного права, згодом був затверджений секретарем юридичного факультету, на кафедрі історії російського законодавства якого викладав родинне право та зовнішню історію російського законодавства. З усіх університетів, в яких викладались ці дисципліни, за повноту викладу сучасники “пальму першости” віддавали Ейсману. У 1872-1873 рр. (нетривалий термін пояснюється тим, що він відмовився від виконання обов'язків через сімейне лихо – під час пологів померла його донька, а згорьований зять вкоротив собі віку) та 1879-1884 рр. (до останнього дня життя) був міським Головою Києва. В alma mater для студентів всіх факультетів було встановлено стипендію Г.-А.Ейсмана (6850 руб.), яка формувалась із пожертв членів міського Товариства взаємного кредиту. Один із найбагатших мешканців міста він був власником будинків по вул. Володимирській (Чч. 29, 42, 44).

Вул. Володимирська, 42

Вул. Володимирська, 44

Його ж промови в міській Думі, завважували сучасники, вражали не красномовством, а багатством фактичних, історичних та статистичних відомостей, які він наводив на доказ своїх думок. Ейсман був керівником авторитарного типу, але заради справи не шкодував сил та енергії, іноді власним коштом забезпечуючи вирішення муніципальних проблем.

О.-Ф.-Ю.Шмідт

Отто-Фрідріх-Юліус (Отто Юлійович) Шмідт, якого в 1930-х знав чи не кожен дорослий громадянин СРСР, після закінчення (з дипломом 1-го ступеня) фізико-математичного факультету Університету св.Володимира був залишений при ньому для підготовки до професорського звання. Початок викладацької діяльності науковця припадає на 1917 р. – тоді молодого вченого було допущено до читання лекцій в університеті як приват-доцента “з предмету математики”. 1934 року, коли Київський університет готувався до відзначення 100-літнього ювілею, Київська міська Рада порушила клопотання про присвоєння йому імені Шмідта.

Р.І.Гельвіг

Роман Іванович Гельвіг також із відзнакою закінчив медичний факультет Університету св.Володимира і теж був залишений в ньому (помічником прозектора по кафедрі нормальної анатомії). Він – один із тих професорів університету, які пристали на пропозицію працювати в створеній 1918 року в Ялті його Кримській філії. Саме Гельвіг запропонував перейменувати цю філію в Таврійський університет, він же і очолив цей навчальний заклад, у якому був першим деканом медичного факультету.

М.І.Зібер

Один із перших пропагандистів економічного вчення К.Маркса в Росії – уродженець кримського Судака, вихованець юридичного факультету Університету св.Володимира та професор його кафедри політичної економіки і статистики Микола Іванович Зібер. Від 1869 р. очолював засноване ним Київське споживче товариство; брав участь у нелегальній діяльності київської Громади. Під його впливом теорію українського “громадівського соціалізму” розробляли М.Драгоманов і С.Подолінський. Перебуваючи на еміграції, М.Зібер співпрацював із драгоманівським часописом “Вольное слово”.

Автор “Учебника санскритского языка” (Ляйпціг, 1908), який фахівцями упродовж довгого часу визнавався одним із найкращих, Фрідріх (Федір Іванович) Кнауер від лютого 1890 р. виконував посаду ординарного професора по кафедрі порівняльного мовознавства і санскриту. Поза те упродовж кількох років викладав історію на Київських вищих жіночих курсах. У Києві мешкав на (теперішній) вул. Євгена Чикаленка, 35.

Завідувач кафедри фізики саксонець Ернест Августович Кнорр керував розширенням та впорядкуванням фізичного кабінету, під його ж орудою побудовано Метеорологічну обсерваторію університету (вул. Гетьмана Павла Скоропадського, 14), яку він очолював у 1855-1858 рр. В університеті вчений започаткував наукові дослідження в царині метеорології та магнетизму.

Онук В.-Г.Крістера (про нього – далі) Арнольд-Едуард Германович-Едмундович Крістер юридичний факультет Університету св.Володимира закінчив із дипломом 1-го ступеня. Від червня 1917 р. він – приват-доцент цього факультету; тоді ж викладав у київських юридичному та комерційному інститутах, а також на Київських вищих жіночих курсах. Керівник створеної з його ініціативи Комісії для виучування советського права Всеукраїнської Академії наук (ВУАН); був Головою Правничого товариства при ВУАН, очолював Статутну (“Статуарну”) комісію цієї Академії. У 1920-х роках працював у Київському інституті народного господарства (бульв. Тараса Шевченка, 22/24): деканом правничого факультету, проректором з навчальної частини (прикметно, що в той час назва цього навчального закладу містила й ім’я німкені Євгенії Бош – керівниці першого уряду Советської України). Репресований (за сфабрикованим звинуваченням в участі в антирадянській націоналістичній терористичній організації та шпигунстві на користь Німеччини), страчений.

В.К.Ліндеман

Інститут епідеміології та інфекційних

Завідувач катедри патологічної анатомії професор Володимир Карлович Ліндеман – один із ініціаторів відкриття в складі Київських вищих жіночих курсів медичного відділення. Був одним із засновників і директором Київського бактеріологічного інституту (тепер Інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В.Громашевського НАМН України; вул. Миколи Амосова, 5), в якому організував експериментально-медичний відділ й налагодив масове виробництво сироваток та орґано-терапевтичних препаратів. Уперше в світі експериментально відтворив гломерулонефрит за допомогою нефроцитотоксичної сироватки.

Ф.Леш

Професор по катедрі лікарської діагностики Фердинанд (Федір Олександрович) Леш виконував також посаду Голови Київського товариства лікарів.

Вихованець медичного факультету, член Київського союзу лікарів та Київського польського наукового товариства Ернст-Оттон (Ернест Оттонович) фон Майдель був делегований університетом на міжнародні конгреси фізіологів у Парижі (1909) та Відні (1911). Від 1929 р. він – професор фізіології медичного факультету Київського університету, Українського університету та Університету св.Ольги (вул. Олеся Гончара, 55А).

Г.-Ф.Мерінг

Вже згаданий Георг-Фрідріх (Фрідріх Фрідріхович або Федір Федорович) Мерінг був званою далеко поза межами Києва особистістю. Професор катедри часткової патології і терапії, він був поцінований званнями заслуженого професора та почесного члена університету. Завідував шпитальною терапевтичною клінікою університету; виконував обов'язки лікаря-консультанта при місцевому управлінні Товариства Червоного Хреста. Блискучий діагност та талановитий клініцист, він

першим встановив прижиттєвий діагноз тромбозу вінцевих артерій серця, чим започаткував нову епоху в історії вітчизняної кардіології. На медичному факультеті університету було засновано стипендію його імені, а в Києві названо вулицю (від 1933 р. – вул. Заньковецької). У жовтні 1887 р. вся київська преса упродовж кількох днів розповідала про закінчення життєвого шляху науковця і практика. І не лише в некрологах, а й в своєрідних репортажах з панахиди та похорону, на який прийшло – за оцінками журналістів – щонайменше сто тисяч киян (у той час людність міста становила 165 тисяч осіб). Відспівування ж професора було, завважували очевидці, “видатним”: за участі лютеранського пастора, рабина та православних священиків.

Г.М.Мінх

Професор катедри патологічної анатомії Григорій Миколайович Мінх – один із найвидатніших дослідників етіології та патогенезу інфекційних захворювань, сміливий експериментатор і новатор. Зокрема, він (купно з вихованцем університету О.Мочутковським) провів над собою небезпечні для життя досліди з вивчення поворотного і висипного тифів. 50-літтю університету вчений присвятив свою фундаментальну працю “Lerga arabica на юге России”. Вивчаючи ж сибірку, Г.Мінх вперше встановив її кишкову форму.

Продукція складувної мануфактури Е.К.Неметті

Доцент катедри фармації і фармакогнозії, завідувач фармацевтичної лабораторії університету Едвард Карлович (Едуард Григорович) Неметті був власником складувної мануфактури в с.Деміївка (тепер – у межах Києва), яка постачала свою продукцію (головно – пляшки) для більшості

підприємств харчо-смакової галузі багатьох губерній України.

Г.Пфейффер

Уродженець Чернігівщини Георг (Георгій або Юрій Васильович) Пфейффер після закінчення університету був залишений в ньому для підготовки до професорського звання. І працював в alma mater (з нетривалими перервами) упродовж 1900-1946 рр. (у тому завідувачем катедри диференціальних рівнянь), водночас очолював відділ чистої математики Інституту математики АН УССР (вул. Терещенківська, 3).

Інститут математики НАН України

У 1941-1944 роках виконував посаду директора об'єднаного Інституту математики та фізики АН УССР, евакуйованого до Уфи. Автор майже 270 наукових праць (зокрема, кількох підручників), у Києві він мешкав за адресами: вул. Богдана Хмельницького, 59Б та вул. Михайла Коцюбинського, 9.

Г.Рейн

Під керівництвом професора катедри акушерства Георга (Георгія Єрмолайовича) Рейна було побудовано та обладнано будівлю акушерської клініки. При університеті він заснував Київське акушерсько-гінекологічне товариство, Головою якого був від 1900 р. В університеті було засновано премію ім.Г.Рейна за кращий твір з гінекології та акушерства.

К.Г.Трітшель

Уродженець м.Корсунь (тепер м.Корсунь-Шевченківський Черкаської обл.) Карл Генріх (Карл Генріхович) Трітшель

закінчив із відзнакою медичний факультет університету, в якому від 1879 р. виконував посаду професора по кафедрі часткової патології і терапії. З його ініціативи було відкрито бактеріологічну станцію. Вчений – віце-президент Товариства київських лікарів, один із засновників Товариства боротьби з заразними хворобами (від 1904 р. – Голова), головний лікар лікарні Товариства лікувальних закладів для хронічно хворих дітей (Паркова дорога, 3/5).

Лікарня Товариства лікувальних закладів для хронічно хворих дітей

З його ініціативи приймалися рішення щодо покращення санітарного стану та благоустрою Києва. Незначну кількість наукових праць вченого сучасники пояснювали високою особистою вимогливістю Трітшеля.

Астрономічна обсерваторія університету

З початку роботи Вільгельмом (Василем Івановичем) Фабріціусом астрономом-спостерігачем астрономічної обсерваторії університету (вул. Обсерваторна, 3) у ньому розпочалася систематична дослідницька робота на меридіанному колі. На основі цих досліджень вчений розробив новий метод для обліку інструмента, який посів видатне місце в астрономії; цим було започатковано новий напрям – складання каталогів положень зірок. Укупі з проф. Ф.Хандріковим науковець визначив різницю довгот між Києвом і Варшавою та між Києвом і Одесою.

Р.Фогель

Уродженець Київщини Роберт (Роберт Пилипович)

Фогель також належав до київської школи теоретичної астрономії. Професор по кафедрі астрономії та геодезії університету, він тричі був деканом фізико-математичного відділення Київських вищих жіночих курсів.

Автор підручника “Физиологическая химия” (1882), яким упродовж 10 років користувалися як в Київському, так і в інших університетах Російської імперії, Олександр Олександрович Шеффер від 1861 р. – екстраординарний професор по кафедрі загальної терапії та фармакології університету.

Ю.А.Н.Шимановський

Професор по кафедрі оперативної хірургії та воєнної хірургії Юліус Альфонс Ніколаус (Юлій Карлович) Шимановський – один із найталановитіших хірургів другої половини ХІХ ст. Його лекції користувались винятковим успіхом. Першим у світі запропонувавши безпідкладочні гіпсові пов'язки, він одним із перших в Російській імперії та першим у Києві провів овариотомію; створив багато хірургічних інструментів, зокрема, резекційну пилку, яка набула широкого застосування в хірургічних клініках Росії та багатьох західноєвропейських держав.

М.М.Шіллер

Ініціатор створення Фізико-математичного товариства при університеті та його незмінний Голова упродовж 14 років професор Микола Миколайович Шіллер завідував першою в Україні катедрою теоретичної фізики. Автор майже 90 наукових праць (з механіки, термо- і електродинаміки, молекулярної фізики, електрики, оптики та ін.), він також консультував проєктування і будівництво перших освітлювальних ліній і електростанції в Києві. До 1903 р. мешкав на вул. Євгена Чикаленка, 35.

Й.Т.Шмальгавзен

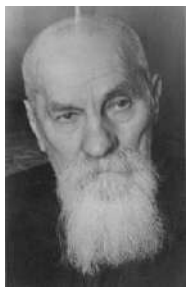
Професор ботаніки Йоганн Теодор (Іван Федорович) Шмальгавзен – відомий дослідник флори Півдня України. Упродовж майже півстоліття його двотомова наукова розвідка “Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа” була основною працею з флори Європейської частини Російської імперії. Важливими були й праці науковця з палеоботаніки.

І.-Л.Шмальгавзен

Працював в університеті і його син – Іван-Людвіг (Іван Іванович) Шмальгавзен. Відразу ж після закінчення природничого відділення фізико-математичного факультету університету він розпочав свою викладацьку діяльність як асистент професора Северцова. Наприкінці 1920 р. науковця було обрано професором Київського Вищого інституту народної освіти (такою була тогочасна назва університету), а на початку 1922 р. з ініціативи Шмальгавзена було скликано міську конференцію зоологів, яка відродила наукове життя зоологів Києва.

Чимало видатних науковців, державних, політичних та громадських діячів завдячують Київському університетові своєю освітою.

О.Бах

В.Беренштам

В.Ф.Асмус

У різний час в ньому навчалися: уродженець Києва Валентин Фердинандович Асмус – філософ, літературознавець, доктор філософських наук; хемік, засновник школи советських біохеміків, академік АН СРСР Олексій Бах; впливовий член “Старої громади” (найавторитетнішої з культурно-просвітницьких організацій української інтелігенції), гласний Київської міської Думи, один із ініціаторів створення в Петербурзі українських благодійних товариств (у тому “Товариства ім. Т.Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що навчаються у вищих навчальних закладах Санкт-Петербургу”) та організаторів (там само) панахид по Т.Шевченку Вільям Беренштам; терапевт і

Г.Брілінг

О.Бургардт

меценат (пожертвував понад 100 тис. рублів на заснування стипендій в університетах та гімназіях) Віктор Віллібальдович Бессер; історик, етнограф, маляр (брав участь у розписові Володимирського собору в Києві), засновник Вінницького краєзнавчого музею Густав Брілінг; відомий український поет Освальд Бургардт (широким загалом знаний як Юрій Клен); завідувач ста-

Т.-Р.Ернст

К.Вернер

П.І.Зіннер

тистичного бюро Таврійського губернського земства Костянтин Вернер; військовик, революціонер, генерал польського війська (під час повстання 1863-1864 рр.) Михайло Карлович (Міхал-Ян) Гейденрейх-де-Генінг; одна з перших

жінок-лікарів у Росії Віра Ельснер; Теодор-Ріхард (Федір Людвігович) Ернст – визначний історик мистецтва, музеєзнавець, член кількох наукових товариств, автор ідеї перетворення всього комплексу будівель Софійського собору в Києві на державний заповідник, промотор переведення Бердичівського монастиря босих кармелітів у статус історико-культурного заповідника, професор київських археологічного та художнього інститутів (у 1920-х–1933 роках мешкав на вул. Круглоуніверситетській, 4); педагог, фольклорист, поет Петро Іванович Зіннер;

М.В.Порш

Е.Ф.Фаренгольц

Ф.Е.Ромер

уродженець м.Лубні (Полтавщина) Микола Володимирович Порш – економіст, публіцист, Голова Української соціал-демократичної робітничої партії, член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар (міністер) праці (1917-1918; міністерство містилось на бульв. Тараса Шевченка, 12) і військових справ Української Народньої Республіки (УНР), Посол УНР в Німеччині (1919-1920); професор права Новоросійського (Одеського) університету, син М.К.Ренненкампфа Володимир Миколайович Ренненкампф; письменник, публіцист, педагог Федір Емілійович Ромер; Едмунд Федорович Фаренгольц – лікар та громадський діяч, значною мірою завдяки якому Кам'янець-Подільська міська лікарня у 1880-х рр. посідала одне з провідних місць з-поміж тогочасних губернських лікарень Російської імперії; філософ, засновник російської герменев-

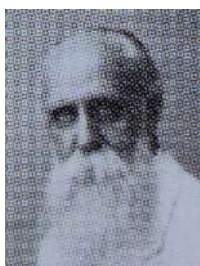

Г.Г.Шпет

І.Л.Шраг

тики, феноменолог, етнолог, мистецтвознавець Густав Густавович Шпет; видатний громадський, політичний та державний діяч, депутат 1-ї Державної Думи (в якій очолював українську парламентарну фракцію), один із активних організаторів чернігівської “Громади” та творців Спілки українських прогресистів, член Української Центральної Ради Ілля Людвігович Шраг; подібний до попереднього –

Т.Р. фон Штейнгель

Вул. Бульварно-Кудрявська, 27

за громадською, політичною і державною “величинами” – діяч, меценат Теодор Рудольф (Федір Рудольфович) фон Штейнгель – засновник першого на Волині приватного краєзнавчого музею світського спрямування, член 1-ї Державної Думи (належав до української парламентарної фракції), Голова (від 17 березня 1917 р.) виконкому Комітету громадських організацій, який, за словами Д.Дорошенка “в перші три місяці до революції був властиво найвищою владою у Києві”, у 1918 р. – Посол Української Держави в Німеччині (у Києві мешкав на вул. Бульварно-Кудрявській, 27).

Е.Р. фон Рейтлінгер

Посаду інспектора університету у 1884-1889 роках виконував дійсний статський радник Едмунд Рудольфович фон Рейтлінгер.

У 1894-1928 рр. завідувачем бібліотеки університету працював уродженець Дорпату (теперішній Тарту) Христофор Іоанн Венямін (Венямін-Христофор-Іоанн) (Веніамін Олександрович) Кордт – визначний фахівець у царині історичних

географії та картографії, бібліограф, архівіст, педагог. Зарахований – на початку 1894 р. – на вакантну посаду завідувача Центрального архіву давніх актів, він запровадив нові методи роботи з каталогами, ввів нову, більш доступну читацькому загалу систему каталогізації, постійно поповнював фонди друкованими матеріалами, стародруками та рукописними книгами. Від 1910 р. – приват-доцент катедри російської історії Університету св.Володимира.

Х.І.В.Кордт

Бібліотека університету

Кордт Х.І.В. Матеріали до історії картографії України

За планом Кордта упродовж 1914-1917 рр. було зведено будівлю бібліотеки університету (тепер філія Ч. 1 Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського; вул. Володимирська, 62). Під час Першої світової війни керував спочатку евакуацією до м.Саратов (тепер місто в російській федерації), а потім – поверненням до Києва бібліотечного фонду (близько 700 тис. томів) університету. Був співорганізатором Всенародної бібліотеки України (тепер – Національна бібліотека України ім.В.І.Вернадського; просп. Голосіївський, 3), у 1921-1923 рр. очолював її Тимчасовий комітет. Саме концепцію, запропоновану Кордтом, було покладено в основу розвитку національної книгозбірні України. Він уважав, що структурно Бібліотека має складатися з 6-ти відділів, головним із яких – за значенням – повинен був бути український. Другим вчений називав відділ книг, брошур, часописів, виданих поза межами Української держави, але присвячених Україні. Він також уважав за доцільне створити відділи української іконографії,

музики, рукописів, рідкісних видань, іноземної літератури, картографії. З 1928 р. до кінця життя науковець очолював створений 1923 р. з власної ініціативи картографічний відділ бібліотеки. У 1920-х викладав у кількох київських інститутах (археологічному, зовнішніх зносин, народного господарства), київському торговельно-промисловому технікумі, працював в Археографічній комісії Всеукраїнської Академії наук, був членом кількох наукових товариств. В.Вернадський у червні 1918 р. записав у своєму щоденнику: “Розмова з Кордтом – акуратний німець, добросовісний і ідеалістично відданий справі”.

М.Л.Ернст

Упродовж 1912-1914 рр. працював в університеті бібліотекарем і відомий згодом учений-кримознавець, рідний брат Т.-Р.Ернста Микола Львович Ернст.

Й.Г.Гохгут

На 1839 р. припадає початок роботи садівником ботанічного саду університету уродженця гессенського містечка Кассель Йоганна Генріха Гохгута. Сумлінна й плідна праця ботаніка та ентомолога (колекція жуків- хижаків, зібрана науковцем у Київській губернії, зберігається в Зоологічному музеї ім. М.М.Щербака Національного науково-природничого музею Національної Академії наук України; вул. Богдана Хмельницького, 15) була поцінована золотою медалею “За старанну службу”.

В.В.Фінн

Понадштатним консерватором при цьому ж ботсадові від жовтня 1903 р. працював Володимир Вільгельмович

(Васильович) Фінн, який за рік до того закінчив (з дипломом 1-го ступеня) природниче відділення фізико-математичного факультету Університету св.Володимира і був залишений у ньому для підготовки до професорського звання по кафедрі морфології і систематики рослин.

Ф.Г.В.Струве

Видатний астроном, геодезист, академік Петербурзької Академії наук Фрідріх Георг Вільгельм (Василь Якович) Струве сприяв становленню обсерваторії університету. Зокрема, його порадам і допомозі у виборі та поставленні спостережницьким обладнанням значною мірою зобов'язаний перший директор обсерваторії В.Федоров, а весною 1842 р. до Києва прибула велика бібліотека (688 томів книг, 231 дисертацій), яку Струве придбав для обсерваторії у німецького астронома Ольберса. Був почесним членом багатьох університетів, у тому Київського, Новоросійського (Одеського) та Харківського.

Ф.Г. фон дер Остен-Сакен

Фабіан Готліб (Вільгельмович) фон дер Остен-Сакен – один із перших трьох почесних членів університету (про це було оголошено на врочистому відкритті навчального закладу 15 липня 1834 р.). Генерал-фельдмаршал, князь, граф, він у 1818-1835 рр. командував 1-ю армією, штаб-квартира якої знаходилась у Києві.

Р.Штейнгель

У клініці університету коштом батька Т.-Р.Штейнгеля Рудольфа (Рудольфа Васильовича) Штейн-

геля було обладнано окреме відділення.

Архітект та маляр-портретист Павль (Павло Іванович) Шлейфер наприкінці 1869 р. був призначений – залишаючись на посаді архітекта Київської учбової округи – архітектором університету. А в 1846-1847 навчальному році він брав участь у конкурсі на заміщення вакантної посади вчителя малювання цього навчального закладу (у конкурсі також брав участь Тарас Шевченко, який згодом згадав Шлейфера в повісті “Близнецы”).

С.Вітте

Меморіальна дошка С.Вітте

Вагомою є участь у створенні Київського політехнічного інституту Голови Комітету міністрів Російської імперії Сергія Вітте (меморіальна дошка керівникові Управління теперішньої Південно-Західної залізниці містилась на будівлі цієї інституції, вул. Лисенка, 6) та професора Університету св.Володимира Миколи Андрійовича (Генріховича) Бунге (якому пропонували очолити цей навчальний заклад, проте він – через зайнятість в університеті – відмовився). А член Комітету зі створення Київської політехніки Магнус-Карл-Александр Вільгельм (Максим Васильович) фон Штейнгель пожертвував на будівництво комплексу його будівель 3 тис. рублів. Професорами і викладачами інституту були ентомолог Юлій Вагнер, Конрад Гейбель, математик Георгій Пфейффер.

М.-К.-А.В. фон Штейнгель

Ю.Вагнер

У Київському інституті шляхетних дівочь (Алея Героїв Небесної Сотні, 1) П.Шлейфер у 1846-1849 роках викладав “малювання та каліграфію”.

Друга міська гімназія

Кілька видатних (у майбутньому) німців навчались в Другій київській гімназії (бульв. Тараса Шевченка, 18): дослідник Арктики Отто Шмідт, анатом, педагог Володимир Бец, композитор Рейнгольд Глієр, філософ Густав Шпет, хемік Олексій Бах.

Ф.-В.Вазем

Фундуклеївська жіноча гімназія

Володимирський кадетський корпус

Викладачами Фундуклеївської жіночої гімназії (вул. Богдана Хмельницького, 6) були Г.Шпет та Фрідріх-Вільгельм Вазем – пастор київської євангелічно-лютеранської громади, який також – упродовж 1873-1886 рр. – викладав релігію в Інституті шляхетних дівочь та в Володимирському кадетському корпусі (просп. Повітряних Сил України, 6)

“Батьки” архітектурних перлин

Визначним є внесок німців у містобудівну історію Києва. Автор проєкту будівель Арсеналу (вул. Івана Мазепи, 30), споруджених упродовж 1784-1801 років, – військовий інженер, генерал-поручик Іван Міллер (Меллер). Він же – співавтор одного з перших проєктів реконструкції Києва на регулярній основі (затверджений 1787 р.).

Арсенал

У «київському списку» об'єктів світової культурної спадщини ЮНЕСКО лише 2 об'єкти. І до цих обох (Києво-Печерської Лаври та ансамблю Софійського собору) має безпосереднє відношення уродженець містечка Вандсбек (тепер – частина Гамбургу) Йоганн Готфрід (Готфрід-Йоганн) Шедель.

Й.Г.Шедель.

За переказами, митрополит Рафаїл Заборовський, зачарований петербурзькими творіннями архітекта, умовив його приїхати в Україну. До Києва Шедель був запрошений для будівництва великої дзвіниці Успенського собору (вул. Лаврська, 15), яка є композиційним центром теперішнього Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Зведено її було упродовж 1731-1745 рр. у перехідному стилі: від бароко до класицизму.

Велика дзвіниця Успенського собору

Перший варіант проєкту, що належав архітекторові Васильєву, Шедель переробив: змінив пропорції споруди, конструктивну основу, спростив декор, наблизив

архітектуру споруди до класичних форм. Замість п'ятиярусної (заввишки близько 85 м) дзвіницю було зведено в чотири яруси, але на висоту 96,5 м, що зробило її однією з кращих у Східній Європі та найвищою (на той час) кам'яною спорудою на території Російської імперії. На кошти гетьмана Івана Мазепи придбали матеріали та заклали фундамент, глибина якого сягає майже 7 метрів. На будівництво споруди було використано 5 млн. цеглин різних розмірів і форм.

Будівля являє собою восьмигранну чотириярусну вежу, діаметр її основи складає 28 метрів, товщина стін у нижній частині – 8 метрів. Кожний ярус дзвіниці має своє оздоблення та призначення. На її третьому ярусі були 13 дзвонів загальною вагою майже 100 тонн, найбільший дзвін важив понад 26 тонн. Піднятися на дзвіницю можна було, подолавши 374 сходинки.

Розписуючись в отриманні гонорару, Й.-Г.Шедель німецькою приписав: “Тебе, величає творіння, що споруджене моєю уявою й енергією, зустрінуть урочисто нащадки”.

Будинок намісника

На території Лаври за проєктами архітекта зведено також будівлі світської архітектури: будинок намісника (корпус 1; згодом перебудовано), добудовано галерії до Воздвиженської церкви та церкви Різдва Богородиці.

Дзвіниця Святої Софії

У XVIII ст. створювався архітектурний ансамбль навкруг Софійського собору. Першою кам'яною спорудою на його території була дзвіниця (вул. Володимирська, 24). У 1744-1748 р. її, постраждалу від землетрусу, відбудовано під орудою Шеделя: другий та третій яруси було розібрано і зведено нові (у наступному столітті додався останній). Тепер висота дзвіниці становить 76 метрів і вона є однією з архітектурних домінант Києва, приваблюючи, зокрема, туристів і киян, оскільки

дозволяє милуватись найвіддаленішими міськими краєвидами.

Своєрідністю архітектури позначений і будинок-палац митрополита Софійського собору (вул. Володимирська, 24) – найбільша пам'ятка світської архітектури в Києві, автором надбудови другого поверху якого (у 1731-1748 рр.) також є Шедель. Тепер у ньому міститься музей “Будинок митрополита”, в якому сформовано першу і поки що єдину в Україні експозицію, що відтворює інтер'єр митрополичих покоїв XVIII-XIX століть. Також будинок митрополита використовується для проведення офіційних представницьких заходів на найвищому рівні.

Брама Заборовського

Будинок-палац митрополита

У 1746-1748 роках за його ж проектом на замовлення митрополита Р.Заборовського зведено великі ворота (відомі загалом як “Брама Заборовського”) – колишній головний в'їзд у будинок митрополита (Георгіївський провулок). У цьому витворі мистецької думки поєдналися західні стиліові елементи з елементами козацького бароко й мотивами українського народного орнаменту.

Причетний уродженець Вандсбеку і до створення архітектурного ансамблю Київської академії. На початку XVIII століття у центрі головної площі Подолу було побудовано одноповерхову будівлю цього навчального закладу, яку в 1732-1740 роках перебудовано за проектом Шеделя (вул. Григорія Сковороди, 2).

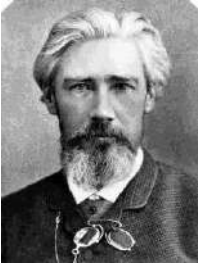
Кловський палац

Для розміщення почесних гостей Києво-Печерської Лаври 1756 року було

споруджено Кловський палац (вул. Пилипа Орлика, 8). Авторами проекту цієї будівлі (вона була двоповерховою, третій поверх надбудовано 1863 р.) були Шедель та П.Неєлов, керував будівництвом С.Ковнір.

Помер “кам’яних справ” митець 1752 р. в Києві. Його багаторічна робота в Україні істотно вплинула й на кваліфікацію майстрів, що працювали поруч із Шеделем – Рубашевського, Шаровара, Гороха і, особливо, Степана Ковніра – одного з найцікавіших українських архітектів XVIII століття.

В.-Й.-Г.Шретер

За проектом головного архітекта Дирекції імператорських театрів Віктора-Йоганна-Готліба Шретера упродовж 1897-1901 рр. було споруджено міський (оперний) театр (тепер Національна опера України; вул. Володимирська, 50). Будівлю театру зведено на місці згорілого театру, спорудженого 1856 р. за проектом Йоганна (Івана) Штрёма (площа, на якій побудували театр, у 1869 р. отримала офіційну назву – Театральна. Зала театру мала 4 яруси лож і вміщувала, за різними джерелами, 850 або 970 глядачів).

Міський (оперний) театр

У міжнародному конкурсі на кращий проект театру взяли участь більш як 20 зодчих із Росії, Німеччини, Франції та Італії. В оздобленні будівлі брав участь видатний італійський скульптор Еліо Сала. У спорудженні театру, крім українських, брали участь багато російських та зарубіжних фірм та спеціалістів: проекти вентиляції та устаткування сцени розроблено петербурзькими інженерами Аркушевським і Заловським, проект протипожежної завіси – Петербурзьким

товариством братів Лафейт, металеві конструкції виготовлено на Південноросійському машино-будівному заводі, метлаську підлогу – на Харківській керамічній фабриці, меблі з червоною оксамитовою оббивкою – віденською фірмою Кома, паровий двигун для автономного електричного освітлення придбано в м. Глазго (Шотландія). Зала для глядачів була розрахована на 1667 місць, сцена (44 м завширшки і 17 м завглибшки) вважалася однією з найбільших у театральних спорудах Російської імперії.

1-й Універсал Української Центральної Ради

Приміщення цього театру “пам’ятає” чимало знаменних історичних подій. Зокрема, 1 вересня 1911 р. в антракті вистави “Казка про царя Салтана” М.Рімського-Корсакова у присутності імператора Ніколая II і вищих сановників було смертельно поранено державного діяча, Голову Ради міністрів Росії П.Столипіна. А 10 червня 1917 р. на Другому Всеукраїнському військовому з’їзді проголошено 1-й Універсал Української Центральної Ради. Цей документ, під назвою “До українського народу на Україні й поза Україною суцього”, проголосив автономію України.

Вул. Симона Петлюри, 14

Архітект Київської учбової округи, маляр-портретист Павль (Павло) Шлейфер – автор проєктів лютеранської церкви, Другої київської (Другої чоловічої) гімназії (бульвар Тараса Шевченка, 18), житлового будинку Л.-К.Фальберга (вул. Симона Петлюри, 14); брав також участь у перебудові біржі, кількох адміністративних та приватних будинків. У Києві був власником великої садиби на вул. Тарасівській, 12.

Син П.Шлейфера цивільний інженер Георгій Шлейфер купно з Едуардом-Фердинандом Брадтманом (про нього – далі) був творцем київського модерну. Навчався у збудованій за проєктом батька Другій гімназії, згодом перевівся до

Першої (бульвар Тараса Шевченка, 14), яку також перебудовував П.Шлейфер. Повернувшись до рідного міста після навчання в Петербурзі, взяв участь у конкурсі на кращий проєкт міської біржі й упевнено переміг. Монументальна споруда на розі Хрещатика та Інститутської зводилась упродовж 1882-1886 років. Довгий час у ній, окрім комерційних, відбувались також події громадського життя: провадились різноманітні художні виставки, працював Клуб інженерів і техніків.

Г.Шлейфер

Міська біржа

Від 1884 р. він – Голова будівничої комісії Думи, член міської управи; без його дозволу в місті не зводилась жодна споруда. Фактично зодчий виконував посаду головного архітекта міста і посідав її до 1887 р. Від 1895 р. Г.Шлейфер – один із двох директорів Київського домобудівного акціонерного товариства, створеного для забудови значної за розмірами (кілька гектарів) ділянки в центрі міста. Він же став автором планування. Згідно з його проєктом, схваленим міською Думою, на території ділянки було утворено чотири нових вулиці:

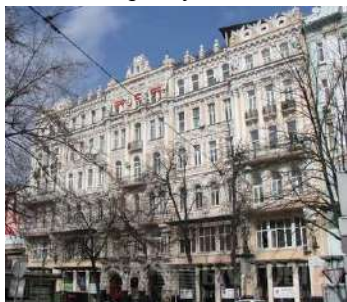
Вул. Миколаївська

Вул. Мерінгівська

Миколаївська (тепер Архітектора Городецького), Мерінгівська (тепер Заньковецької), Нова та Ольгинська (названа на честь дружини архітекта Ольги

Георгіївни), а також Миколаївська площа (тепер площа Івана Франка). Саме за його проєктами з вражаючою (на той час) швидкістю зводились на них величезні будинки. Зважаючи ж на фізичну неможливість реалізувати усі свої задуми, чимало з них він здійснював купно з Е.Брадтманом. У їхньому спільному доробку – житлові будинки (вул. Архітектора Городецького, 9 та 15), будівля готелю “Континенталь” (тепер корпус Національної музичної академії; вул. Архітектора Городецького, 5), Театр Соловцова (тепер Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка; площа Івана Франка, 3). Щодо останнього, то заслуги Г.Шлейфера були пошановані, зокрема, у такий спосіб: він отримав у постійне користування особисту ложу в новому театрі.

Вул. Городецького, 9

Вул. Городецького, 15

Готель “Континенталь”

Театр Соловцова

Перше комерційне училище

Серед споруд зодчого, що і сьогодні милують око, Перше комерційне училище (вул. Бульварно-Кудрявська, 24), зразкове міське початкове училище ім.М.Х.Бунге (вул. Орлика, 5/18) та прибутковий будинок (вул. Садова, 4/13), в якому майстер сказав своє слово в стилістиці модерну: на фасаді будинку завмерли жіночі постаті в святковому вбранні (символ квітучої краси).

Зразкове міське початкове училище ім.М.Х.Бунге

Вул. Садова, 4/13

Чималий зиск отримував Г.Шлейфер від кількох садіб, що в різний час належали йому. А з ділянкою на Оленівській вулиці пов'язаний важливий епізод в історії міста, а саме – початок артезіанського водокористування. Саме він здійснив першу практичну спробу, влаштувавши 1887 р. у своїй садібі дослідні свердловини. Це нововведення відіграло неабияку роль під час боротьби з епідеміями холери, бо застарілі очисні споруди не гарантували безпечного користування дніпровською водою.

Архітект був й відомим колекціонером творів видатних малярів. Його власністю були полотна авторства Тропініна і Айвазовського, Шишкіна і Куїнджі, Ге і Полєнова, Шевченка і Станіславського. Деякі твори з його колекції експонуються тепер в Національному музеї “Київська картинна галерія” (вул. Терещенківська, 9).

Е.Брадтман

“Віртуозом стилю модерн” називали сучасники Едуарда Брадтмана. Розум та порядок, фантазія та почуття – такими були визначальні риси цього мистця. У 1898-1917 та 1919-1920 роках він виконував посаду міського архітекта, контролював забудову Подільської і Плоської частин Києва. У 1912- 1917 рр. входив до складу комісії “Про красу міста”, був архітектором Київського кредитового товариства, техніком Приказу громадської опіки, викладав архітектуру в Художньому училищі.

Особняк Аршавського

Його відому будівлю – Особняк Аршавського (вул. Лютеранська, 23) – кияни називають “Будинком удови, що плаче” (елегантна, виконана на фасаді прикраса у вигляді сумного жіночого обличчя під час дощу затікає водою, що й нагадує сльози).

Цирк Крутікова

Найбільшої віртуозності втілення форм модерну досягнув архітект у будівлі цирку Крутікова (тепер на цьому місці будівля кінотеатру “Україна”; вул. Архітектора Городецького, 5). Вона була призначена для вистав вершників на конях, звідси і назва “Гіппо-палас” (кінний палац). У 1903 р. цирк (на той час найбільший в Європі) розпочав свою роботу. 29 квітня 1918 року тут відбулися збори “Хліборобського Конгресу”, на яких Павла Скоропадського було проголошено гетьманом України.

Вул. Січових Стрільців, 22

Мавзолей міського Голови Сольського

У доробку мистця також будинок на вул. Січових Стрільців, 22, мавзолей міського Голови Сольського на Лук'янівському кладовищі, хірургічний корпус лікарні, заснованої купцем Зайцевим (вул. Кирилівська, 63) та Іудейський молитовний будинок при лікарні, прибутковий будинок Маршака (Хрещатик, 5; не зберігся), будівля лікарні Євангелічної лютеранської громади (тепер – один із корпусів Інституту урології на вул. Володимира Винниченка, 9), надбудова другого поверху будинку Хойнацького (вул. Січових Стрільців, 24), конференц-зала на Всеросійській виставці 1897 р., прибудова між чоловічим реальним училищем св. Катерини і жіночою гімназією лютеранської громади (вул. Лютеранська, 18-20). Сам Едуард Петрович мешкав у Києві в особняку, збудованому за власним проєктом (вул. Герцена, 6).

Будинок Хойнацького

Вул. Кирилівська, 63

Особняк Е.Брадтмана

За приватними замовленнями мешканців міста архітект спроектував житловий будинок на вул. Богдана Хмельницького, 10, дачі у Пущі-Водиці (вул. Квітки Цісик, 40Б, вул. Курортна, 11, вул. Юнкерова, 37, 37А, 47 та 69).

Вул. Богдана Хмельницького, 10

Вул. Юнкерова, 37А

Церква Серафима Саровського

Імпозантну обкладену цеглою дерев'яну церкву Серафима Саровського у Пущі-Водиці (вул. Юнкерова, 42) також було споруджено за його проєктом. Звели її серед лісу біля колодязя преподобного Серафима Саровського.

Народне училище Грушевського

Народне училище Грушевського (вул. Кирилівська, 164) було зведено за проєктом, створеним у співавторстві зі знаменитим українським архітектором Василем Кричевським.

Енергійний та універсальний у своїй діяльності, Е.Брадтман був мистцем і чудовим знавцем сучасної йому архітектури, символом її безперервного руху у розвитку гармонії каменю.

Колегія П.Галагана

Александр-Петер-Адріан (Олександр Якович) Шіле від 1869 р. працював у Києві, куди його запросили для участі в реконструкції Маріїнського палацу (у ньому він 1870 року здійснював опорядження інтер'єрів). Архітект був автором проєктів будівель Колегії П.Галагана (тепер Державний музей літератури України; вул. Богдана Хмельницького, 11),

Будівля біржі

Фонтан у Золотоворітському сквері

Фонтан на площі Івана Франка

біржі (тепер клуб Управління справами Кабінету міністрів України; вул. Інститутська, 7), музичного училища РМТ та Міської думи (обидві зруйновано від час совєтсько-німецької війни 1941-1945 рр.),

а також станцій, водонапірних башт, фонтанів київського водогону (Золотоворітський сквер, площа Івана Франка, Маріїнський парк, сквери біля Софійської площі та на вул. Олесь Гончара), великої кількості прибуткових і житлових будинків, особняків (вул. Володимирська, 36 та 47, вул. Костьольна, 4, вул. Прорізна, 18, вул. Хрещатик, 46, вул. Ярославів Вал, 3 та ін.).

Вул. Володимирська, 36

Вул. Костьольна, 4

Хрещатик, 46

Вул. Володимирська, 47

Вул. Прорізна, 18

Уповодж 1869-1871 рр., виконуючи посаду міського архітекта, він суттєво впливав на містобудівну політику Києва.

Р.-Ф.Мельцер

Особняк Ханенків

Роберт-Фрідріх (Роман Федорович) Мельцер – співатор зведеного в еклектичних формах особняку Ханенків (тепер Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків; вул. Терещенківська, 15). За його ж власним проєктом споруджено особняк на вул. Шовковичній, 12.

А. фон Гоген

Управління південно-західних залізниць

Співавтор проєкту будинку Управління південно-західних залізниць (вул. Лисенка, 6) – академік Петербурзької Академії мистецтв Александер (Олександр Іванович) фон Гоген. За його ж проєктами зведено кілька будівель Політехнічного інституту.

Володимирський собор

Перший проєкт Володимирського собору (за нього він отримав звання академіка архітектури) було

виконано вже згаданим (пригадуєте кірху та міський театр?) Й.Штромом.

Присутственні містя

За його ж проєктами в місті зведено будівлю Присутствених місць і пожежного депо (співавтор; вул. Володимирська, 15), Володимирський кадетський корпус (тепер у будівлі Міністерство оборони України; проспект Повітряних Сил України, 6), другий міський театр (про нього вже йшлося – на цьому місці тепер Національна опера України).

Р.Бернгард

До спорудження Володимирського собору (бульв. Тараса Шевченка, 22) причетний і професор Рудольф Бернгард, який є автором проєкту укріплення контрфорсами стін цієї будівлі.

І.Кітнер

За проєктами академіка архітектури, почесного члена Петербурзької Академії мистецтв Ієронима Кітнера у Києві упродовж 1898-1901 років було споруджено кілька будівель політехнічного інституту (головний навчальний корпус, житлові будинки Ч. 1 та Ч. 2, механічні майстерні; просп. Берестейський, 37), а також Олексіївський притулок для дітей військовиків (вул. Юрія Іллєнка, 81).

Головний навчальний корпус політехнічного інституту

Олексіївський притулок

І.Кітнер

Син Кітнера Максиміліян (Максим Ієронімович)

Кітнер як помічник В.-Г.Шретера брав участь у зведенні міського театру (тепер Національна опера України).

Вул. Грушевського, 1

Упродовж 1910-1911 років одну з кращих бібліотечних споруд міста (тепер Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого; вул. Грушевського, 1) було збудовано за проєктом архітекта Збігнева Кляве.

Чимало архітектурних перлин Києва, зведених упродовж середини XIX – початку XX століть, створено за проєктами Карла Шимана, Мартіна Клуґа, Василя

Ганке, Андрія Краусса.

Вул. Кирилівська, 61

Карл Фрідріх Шиман – “батько”
прибуткових, садибних та житлових
будинків, а також корпусу Ч.І
безкоштовної хірургічної лікарні
Й.М.Зайцева (вул. Кирилівська, 61).

Прибутковий будинок з кафе “Маркіз”

Андріївський узвіз, 2Б

Андріївський узвіз, 2В

Архітект брав активну участь у формуванні забудови вул. Ярославської; за
його проєктами споруджено: садибний будинок К.-Л.Нитцького (вул. Верхній
Вал, 4), прибутковий будинок Г.Зівали (вул. Костянтинівська, 23/15), прибутковий

будинок (вул. Тарасівська, 65), прибутковий будинок з кафе “Маркіз” (вул. Володимирська, 39/24), прибутковий будинок А.Фролова (Андріївський узвіз, 26 та 2в), житлові будинки (вул. Малопідвальна, 1/7 та 10; вул. Львівська, 66; вул. Верхній Вал, 48/28; вул. Михайлівська, 6а; вул. Олександра Кониського, 65). Під наглядом Шимана будувався флігель в садибі на вул. Євгена Чикаленка, 10. Мешкав мистець на вул. Межигірській, 5.

Вул. Малопідвальна, 1/7

Вул. Малопідвальна, 10

Вул. Михайлівська, 6а

За проектами Мартіна Вільгельма (Мартина Вільгельмовича) Клуга споруджено прибуткові будинки на вул. Саксаганського, 96 (мешкав у ньому), вул. Почайнинській, 40, бульварі Тараса Шевченка, 31, вул. Олександра Кониського, 17, вул. Лютеранській, 6 (головний будинок), вул. Гончара, 50, прибутковий будинок Л.Родзянка (вул. Ярославів Вал, 14а; завважу принагідно,

що дружина Леоніда Родзянка Олександра була дочкою видатного вченого німецького походження, почесного члена Університету св.Володимира Фрідріха Конрада Бейльштейна), прибутковий будинок А.Септера (вул. Бульварно-Кудрявська, 19),

Вул. Саксаганського, 96

Бульвар Тараса Шевченка, 31

Вул. Лютеранська, 6

Вул. Олеся Гончара, 50

прибутковий будинок І.Радзімовського (вул. Велика Житомирська, 23), прибутковий будинок і лікарню Й.Гардинського (вул. Ярославів Вал, 4), особняк-флігель (бульв. Тараса Шевченка, 4), лікарню Бабушкіних (вул. Єжи Гедройця, 7),

жіночу гімназію лютеранської общини (вул. Лютеранська, 18-20), житлові будинки на вул. Бульварно-Кудрявській (Ч. 38 та ін.), Заньковецької (Ч. 6). Він – співавтор проєкту торговельного будинку меблевої фабрики Й.Кімаєра (вул. Архітектора Городецького, 13).

Вул. Ярославів Вал, 14а

Вул. Бульварно-Кудрявська, 19

Вул. Велика Житомирська , 23

Вул. Ярославів Вал, 4

Вул. Заньковецької, 6

Вул. Архітектора Городецького, 13

Архітект був старостою київської церковної громади; на початку минулого століття мешкав на теперішній вул. Петра Сагайдачного, 23/4.

У місті за проєктами його уродження Андрія-Фердинанда (Андрія Кіндратовича) Краусса було зведено майже 100 будівель.

А.-Ф.Краусс

Вул. Басейна, 1/2

Вул. Богдана Хмельницького, 26

Вислідом творчого генія мистця є: готель “Пале-Рояль” і прибутковий будинок (вул. Басейна, 1/2), садиба (у тому готель “Ермітаж”; вул. Богдана Хмельницького, 26, 26А), особняк Г.Ф.Кашенка (вул. Івана Франка, 4), житловий будинок (вул. Івана

Франка, 18), прибутковий

Вул. Івана Франка, 18

Вул. Івана Франка, 4

Вул. Желянська, 38

Вул. Богдана Хмельницького, 40

будинок Паренса (вул. Рейтарська, 8), садиба Б.С.Міллера (вул. Желянська, 38), садиба (вул. Богдана Хмельницького, 40, 40Б, 40В), прибутковий будинок М.Михайлова (вул. Євгена Чикаленка, 8), особняк (вул. Князів Острозьких, 5),

Вул. Богдана Хмельницького, 27

Вул. Шота Руставелі, 22

Вул. Рейтарська, 19А

Вул. Рейтарська, 25

Вул. Ярославів Вал, 16

житловий будинок (вул. Богдана Хмельницького, 27), особняк В.Х.Руссіянова (вул. Князя Володимира Мономаха, 33), житловий будинок (вул. Хорива, 11А),

прибутковий будинок Л.Бендерського (вул. Шота Руставелі, 22), житловий будинок (вул. Рейтарська, 19А), прибутковий будинок Є.Кістеньової (вул. Рейтарська, 25), садиба (вул. Ярославів Вал, 16, 16Б), житловий будинок (вул. Тарасівська, 23-25), особняк (вул. Круглоуніверситетська, 10), житловий будинок

Вул. Ярославів Вал, 16Б

Вул. Михайлівська, 16

Вул. Михайлівська, 22А

Вул. Михайлівська, 22Б

(вул. Кирилівська, 2/9), житловий будинок (вул. Спаська, 8А-8Б), будинки на вул. Михайлівській (Чч. 6Б, 11, 16А, 22А, 22Б), вул. Шота Руставелі (Чч. 22, 22В, 30, 30Б, 32, 36, 38, 38Б, 38В), вул. Саксаганського (Чч. 5, 10, 15, 15Б, 28, 38, 38А, 43,

Вул. Михайлівська, 11

Вул. Шота Руставелі, 22

Вул. Шота Руставелі, 30

Вул. Шота Руставелі, 30Б

43Б, 44, 44Б, 44Е, 74, 74Б, 81, 89, 89Б, 91, 93Б, 112А, 112Б, 147/5), вул. Великій Васильківській (Чч. 10, 10Б, 17, 17Б, 32А, 32Б, 38, 38Б, 41, 44, 44Б, 54, 56, 60/5, 66-68), вул. Золотоворітській, 6, вул. Володимирській, 41/27 (перебудова), вул. Бульварно-Кудрявській, 16 (співавтор), вул. Леонтовича, 4, вул.

Олеся Гончара, 90/1, вул. Антоновича (Чч. 14, 14Б, 32), вул. Кудрявській, 10, вул. Лабораторній, 7, вул. Гетьмана Павла Скоропадського (Чч. 17, 17Б, 23/1), вул. Ярославській (Чч. 5/2А, 21), Андріївському узвозі, 18, пров. Музейному (садиба: Чч. 2А, 2Б, 2В, 2Г, 2Д) та ін.

Вул. Шота Руставелі, 32

Вул. Шота Руставелі, 36

Вул. Шота Руставелі, 38

Вул. Саксаганського, 10

Вул. Євгена Чикаленка, 8

Вул. Саксаганського, 15

Вул. Саксаганського, 28

Вул. Саксаганського, 38

Вул. Саксаганського, 38Б

Вул. Саксаганського, 43

За його ж проектами оздоблено 2-й поверх садиби (вул. Кудрявська, 9, 9Б), надбудовано особняк М.Р.Закса (вул. Липська, 4), перебудовано житловий будинок на вул. Малій Житомирській, 17, добудовано житловий будинок на вул.

Малій Житомирській, 19.

Вул.

Саксаганського, 44

Вул. Саксаганського, 44Б

Вул. Саксаганського, 74

Вул. Саксаганського, 112А

Вул. Велика Васильківська, 10

Дослідники завважають на ймовірності того, що за проєктом Краусса було зведено головний будинок садиби на вул. Івана Франка (Чч. 12А та 12Б).

Вул. Велика Васильківська, 44

Вул. Золоторітська, 6

Вул. Гетьмана Павла Скоропадського, 17

Вул. Гетьмана Павла Скоропадського, 17В

Вул. Гетьмана Павла Скоропадського, 23/1

Вул. Кудрявська, 9

Вул. Липська, 4

Вул. Мала Житомирська, 17

Вул. Мала Житомирська, 19

До 1904 р. архітект мешкав на теперішній вул. Князів Острозьких, 5.

Підприємливі й завзяті

1808 р. у друкарні Києво-Печерської лаври (тепер у ній міститься Музей книги і друкарства України; вул. Лаврська, 9, корпус Ч. 9) працював уродженець Пруссії Апелбоне.

Музей книги і друкарства України

У 1840-х рр. на Хрещатицькій площі (ріг теперішніх Хрещатика та Алеї Героїв Небесної Сотні) почала працювати літодрукарня (літографія та друкарня) Йосифа Вальнера, робітниками якої були переселенці з Берліна К.Проскопор та Г.Спрангер. Зважаючи на високу якість виконуваних робіт до послуг цієї друкарні удавалася Тимчасова комісія для розгляду давніх актів (Київська археографічна комісія). Зокрема, в ній було надруковано перші з чотирьох томів праці С.Величка “Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке”, а книжка Н.Іванішева “Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни” (1849) й дотепер є взірцем друкарського мистецтва.

Н.Іванішев “Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни”

Тоді ж відомою була й друкарня Гаммершмідта, працюючи у якого машиністом та мешкаючи в його ж будинку, німецьку мову (та, самоочевидно, друкарське мистецтво) опанував один із найуспішніших підприємців Російської імперії видавець Стефан Кульженко, трудовий шлях якого почався у Й.Вальнера.

В.-Г.Крістер

1850 року на Подолі (між вулицями Вишгородською, Западинською, Вітряні Гори та Байди-Вишневецького) уродженець південної Саксонії Вільгельм-Готліб Крістер заснував багатопрофільне сільськогосподарське підприємство “Садівництво та насіннєве господарство “В.Крістер”, яке згодом очолювали його сини Юліус та Едмунд. Відтоді ця місцевість носить назву “Крістєрова гірка” або “Хутір Крістера”.

Крістова гірка

В.-Г.Крістер перетворив своє садівництво на школу для місцевого населення; він є автором брошури “Хозяйственный словарь или краткое наставление для посева семян известных огородных и цветковых растений и дальнейшего за ними ухода”. Мешканці Куренівки і Приорки, після навчання у Крістера, працювали садівниками по всій Україні. Сини ж Крістера заклали нові розсадники на Нивках та в інших місцях. 1900 р. садівництво “В.Крістер” містилось на площі 128 десятин і мало 5 млн. саджанців. Головна контора, склад та садівництво знаходились на Приорці та Куренівці. На початку минулого століття фірма щороку продавала близько 50 тис. саджанців фруктових і майже 100 тис. – декоративних дерев, а поза те – насіння, квіти, фрукти, виноград тощо.

Млин Бродського

1857 р. почав діяти елеватор (знаний також як “млин Бродського”; Боричів узвіз, 13), який заснували купець першої гільдії, киянин курляндського походження Андрій-Анс Глезер, вчитель (також курляндець) Генріх Гаупт та власник друкарні Йосиф Вальнер. П'ятиповерховий виробничий корпус млина, елеватор з трьома вежами були збудовані інженером А.Ейхенвальдом; обладнання для млина було завезено з Відня. 1868 року підприємство на аукціоні придбала дружина прусського підданця Амалія Шедель.

Ф.Міхельсон

Власником найкращої в місті лазні, яка містилась на розі вулиць Шулявської (тепер Гетьмана Павла Скоропадського) та Ново-Єлизаветинської (тепер Євгена Чикаленка), був купець першої гільдії, гласний міської Думи Фрідріх Міхельсон,

а автором проєкту цієї будівлі – вже відомий Вам А.-П.-А.Шіле. Кияни називали цей заклад “Народними лазнями Міхельсона”, які, зважаючи на рівень статків, могли відвідати як багаті, так і незаможні городяни. У лазнях першого класу відвідувачам надавався окремий номер з мармуровими ваннами; найбільшим шиком вважалась персональна парильня. Другий клас давав місце в загальному відділенні, а найдешевший коштував усього 7 копійок.

Уродженець провінційного містечка Вейсенштейн (тепер м.Пайде в Естонії) на зламі XIX-XX століть був чи не найуспішнішим підприємцем у царині київської нерухомості. Прозорливо усвідомивши, що квартирне питання є найголовнішим для городян (чи змінилось щось до сьогодні? 😊), він почав вкладати капітал у будівництво та купівлю житлових будинків і, як засвідчив подальший перебіг подій, не прогадав.

Попри те, що в міській Думі наш герой не був помічений серед ініціативних депутатів (на чому не втомлювались наголошувати журналісти), свої організованість та енергію мовчазний мільйонер (“мовчання – золото”? 😊) спрямовував у бізнес, який розташовувався переважно в межах теперішнього Шевченківського району. Ф.Міхельсон розумів, що найбільші прибутки може дати лише повний цикл операцій з нерухомістю, тож основою його бізнесу стало виробництво цегли, яке підприємець організував на цегляному заводі на власному хуторі на Сирці (теперішня вул. Сирецька). На цьому підприємстві понад 120 робітників виробляли цеглу, про якість якої свідчить те, що кияни облицьовували нею фасади, не користуючись штукатуркою.

Вул. Софіївська, 27/23

Вул. Володимирська, 47

До 1908 р. Ф.Міхельсон побудував або ж придбав у центрі Києва кілька великих садиб, які створили своєрідне місто в місті. Зокрема, на розі

Володимирської та Софійської вулиць (вул. Софіївська, 27/23) у просторій будівлі знайшли притулок кілька крамниць, готель “Женева” та телеграфна станція. У будинку на вул. Володимирській, 47, крім звичайних мешканців, жили та працювали відомі маляри Микола Мурашко, Михайло Жук, Григорій Світлицький, Казимир Малевич. Там же містилась приватна жіноча гімназія та дитячий садок (про це нагадує меморіальна дошка відомому польському педагогові єврейського походження Янушеві Корчаку).

Вул. Михайла Коцюбинського, 12

На вул. Тимофіївській (теперішня Михайла Коцюбинського), 12 у приватній гімназії Готліба Валькера (згодом вона стала Сьоомою київською) навчались відомі в майбутньому скульптори Олександр Архипенко та Іван Кавалерідзе, вчений-садовод Володимир Смирненко. З мистецьким світом пов'язав Міхельсона й будинок на вул. Фундуклеївській (тепер Богдана Хмельницького), 6, в якому збирались члени Товариства мистецтва та літератури, діяли драматична школа та Фундуклеївська жіноча гімназія.

За вдачею Фрідріх Густавович у багатьох випадках міг поступитись особистою вигодою заради допомоги іншим. Зокрема, він, будучи за віросповіданням лютеранином, допомагав розбудовувати православний Свято-Покровський жіночий монастир (пров. Варязький, 15). Мешкав же мільйонер (1908 року його капітал вимірювався величезною, як на той час, сумою в 2,5 млн. рублів.) зі своєю родиною у власному будинку (теперішня вул. Євгена Чикаленка, 40).

Також у Києві Ф.Міхельсон був власником склотарного заводу (на Деміївці), прибуткових житлових будинків у центральній частині міста (вул. Євгена Чикаленка, 35Б; вул. Володимирська, 29 та 42), сіножаті на Оболоні, двох маєтків та гуральні на Житомирщині.

Почесному члену Київського університету Аманду Струве Київ завдячує залізничним сполученням через Дніпро, водогоном, першим у Російській імперії електричним трамваем. Споруджений ним металевий залізничний міст (освячений і відкритий 13 лютого 1870 р.) довжиною 1068 м був на той час найбільшою з

подібних споруд в Європі (зруйнований 1943 р.; декілька опор мосту збереглися північніше Дарницького залізничного мосту).

А.Струве

Залізничний міст

Електричний трамвай

1889 року підприємець (на той час інженер-генерал-майор) переміг у конкурсі на влаштування у Києві “міської залізниці” і вже 2 травня 1892 р. у місті – уперше в Росії та вдруге в Європі (після Берліна) – було розпочато рух електричного трамваю від Царської площі (тепер Європейська) до Олександрівської (зараз Конtrakтова). Перші вагони для трамвайного сполучення у місті виготовляли на заводі, заснованому 1863 року А.Струве купно з братом Густавом у м.Коломна (тепер ВАТ “Коломенський завод”; російська федерація).

Пивоваріння в Києві було започатковано уродженцем Ліфляндії Александром Геннігом – директором (від 1850 р.) першого в місті пивзаводу. Створені пруським броварем Генріхом Карлом Шульцем броварні в 1886 році об’єдналися у пивзавод (у підсоветський час відомий як Київський пивзавод Ч. 1; тепер Голосіївський просп., 8). А на замовлення купця другої гільдії Михайла Ріхерта уподовж 1892-1895 років на Подолі звели пивзавод (тепер вул. Кирилівська, 1), який був головним рекламодавцем пивної продукції Києва на

Всеросійській сільськогосподарській виставці 1897 року (там його відзначили малою срібною медалею).

Цегла М.Ріхерта

Броварня М.Ріхерта

На броварні виготовлялося пиво трьох сортів: баварське, мюнхенське і чеське. У 1914 р. на ньому працювали 100 робітників, які щорічно виготовляли 300 тис. відер пива. Окрім пивзаводу, спадковий почесний громадянин М.Ріхерт був власником цегельні (містилась поруч із броварнею), 85 відсотків продукції якої використовувалася для потреб будівництва міста.

Науці віддані сини

Професора університету І.-Л.Шмальгавзена 1922 р. було обрано дійсним членом (академіком) Всеукраїнської Академії наук, а 1930 року його призначають першим директором Всеукраїнського науково-дослідного інституту зоології та біології (тепер Інститут зоології Національної Академії наук України, який носить ім'я вченого; вул. Терещенківська, 2).

Меморіальна дошка І.-Л.Шмальгавзену

На початку ХХІ ст. Інститут зоології імені Шмальгавзена був головною установою в Україні і однією з провідних наукових інституцій Європи з вивчення біорізноманітності тваринного світу.

Ф.-К.-Е.Шміт

Уповодж 1921-1924 рр. через Київ пролягала життєва стежина визначного візантолога, археолога, музєєзнавця,

мистецтвознавця, теоретика та історика мистецтва Федора-Карла-Ернста (Федора Івановича) Шміта. Був професором київських архітектурного та музично-драматичного інститутів, організатором і керівником Софійської комісії для вивчення храму Св. Софії в Києві. Від лютого 1922 р. – ректор Київського археологічного інституту, згодом – директор Київського науково-дослідного інституту мистецтвознавства, керівник Археологічної комісії (згодом – комітет) при Першому відділі Всеукраїнської Академії наук. Видатною є роль науковця в справі збереження унікального комплексу пам'яток Києво-Печерської Лаври. Саме він був ініціатором заснування Лаврського музею культів та побуту. У лютому 1923 р. вчений організував звернення Археологічного комітету до Київського губернського виконкому з пропозицією утворити на території Лаври музейне містечко, надіслав відповідні матеріали до Наркомосу РСФРР та вжив інших заходів.

Будинок митрополита

Ф.Шміт домігся передання для музею будинку митрополита (вул. Лаврська, 21, корпус 1), де було зібрано також художньо-історичні цінності

Лаври. Він же упродовж червня 1923 – квітня 1924 років керував музеєм.

Г.-В.-Я. фон Фольборт

У підсоветський час посаду завідувача катедри нормальної фізіології Київського медичного інституту (тепер Національний медичний університет ім. О.О.Богомольця; вул. Євгена Чикаленка, 22) виконував академік АН УССР Георг-Вільгельм-Якоб (Юрій чи Георгій Володимирович) фон Фольборт. Вчений був завідувачем відділу Інституту фізіології АН УССР та очолював відділ Інституту проблем харчування. Науковець – один із засновників вчення про втому та відновлення живого організму. Всі тренувальні методики в спорті та інших галузях ґрунтуються, у тому, на “правилах Фольборта”.

Воєнне лихоліття

1915 р. усіх київських німців, які не мали громадянства Російської імперії (загалом близько 2000 осіб), було вислано у віддалені губернії. Через кілька років німці повертаються і вже перепис 16 березня 1919 р. зареєстрував у місті 3405 осіб німецької національності (перепис 1920 р. подає 2061 німців, що мешкали в Києві, 1923 р. – 2495 осіб, 1926 р. – 3554 осіб.)

Німецькі військовики виносять вибухівку з Музею Леніна. 1941 рік

Восени 1941 р. німецькими вояками було розміновано чимало споруд (зокрема, на Хрещатику), підготовлених советськими військовиками до знищення, зокрема, Будинок педагогічного музею (вул. Володимирська, 57).

За німецької окупації у місті збільшилось число дитячих закладів, було відновлено Службу Божу в багатьох храмах, а міська топоніміка “онімечилась”. Зокрема, теперішня площа Франка у 1941-1943 роках мала назву площа Шлейфера – одного з будівничих театру ім. Івана Франка.

Площа Шлейфера

А Хрещатик перейменували на Ейхгорнштрассе – на честь німецького державного і військового діяча генерал-фельдмаршала Германа фон Ейхгорна, убитого в Києві лівими есерами в липні 1918 року.

Г. фон Ейхгорн

Кільком вулицям та площам було повернуто попередні назви (зокрема, Ярославів Вал знову став Великою Підвальною, вул. Академіка Городецького – Миколаївською, площа Червоних героїв Перекопу – Софійською площею), інші отримали нові (так, вул. Богдана Хмельницького називалась Театральною,

бульвар Тараса Шевченка – вулицею Рівненською, вул. Симона Петлюри – Вокзальною).

Вул. Бульварно-Кудрявська, 16

У будинку Ч. 16 на теперішній вул. Бульварно-Кудрявській (спорудженому за проєктом А.-Ф.Краусса) наприкінці 1941 р. містилось Управління у справах фольксдойче.

Будинок в Соцмісті

По закінченні советсько-німецької війни 1941-1945 років німецьких військовополонених, які утримувались у концтаборі на території Дарниці, було використано на відбудові зруйнованого міста, зокрема, Хрещатика, районів Дарниця (мікрорайон знаний як Соцмісто – орієнтовно між вулицями Гната Хоткевича, Гетьмана Павла Полуботка, Вінстона Черчилля та Олександра Лазаревського) та Сирець (між вулицями Щусєва, Максима Берлинського, Ризькою та Олешківською).

Постсоветський ренесанс

Німецьке організоване життя в Києві почало відроджуватися відразу ж після розпаду СССР.

Л.Мариненко-Герман

У цей час у місті виникають організації, які ставили як політичні, так і гуманітарні завдання: “Wiedergeburt” (перший Голова – Віллі Ганерт), “Widerstrahl” (“Віддзеркалення”; перша Голова – Людмила Мариненко-Герман), Дитячий національно-культурний німецький фонд “Kinder-

stimmen” (“Дитячі голоси”; Голова – Наталія Никитенко), “Дойчтум” (Голова – Валентина Тутік), “Катарінашуле” (Голова – Андрій Фольборт) та ін.

Український дім

Упововж 21-23 падолиста 1996 р. в
Українському домі (вул. Хрещатик, 2)

тривала робота І-го з’їзду німців України.

7-8 жовтня 2006 р. у Києві, в приміщенні Національної музичної академії (вул. Архітектора Городецького, 1), відбувся 5-й Всеукраїнський фестиваль німецької культури “Київфест”. Його організували та провели Центр німецької культури “Відерштраль” та Німецький молодіжний культурний центр “Німецьке джерело” за підтримки Благодійного фонду “Товариство розвитку”, Міністерства культури і туризму України та Державного комітету України у справах національностей та міграції.

Л.Коваленко-Шнайдер

Л.Цельсдорф

С.Цех

Від початку створення в Києві містились бюро Асоціації німців України та Ради німців України (тепер – на вул.Олеся Гончара, 44). На початку 2014 р. у столиці діяли Центр німецької культури “Widerstrahl” (керівник Людмила Коваленко-Шнайдер; вул. Володимирська, 37), Товариство “Wiedergeburt” (Голова

– Лідія Цельсдорф; вул. Олеся Гончара, 44), Німецький молодіжний культурний центр “Deutsche Quelle” (“Німецьке джерело”; керівник Світлана Цех; вул. Олеся Гончара, 44).

Deutsche Zentrale Zeitung

Від квітня 2003 р. упродовж кількох років Асоціація німців України видавала часопис “Deutsche Zentrale Zeitung” (“Центральна німецька газета”).

Наприкінці 2001 року в місті мешкали 1123 осіб німецької національності, з яких трохи більше 10% назвали німецьку мову рідною.

Скорботний ангел

29 серпня 2011 р. побіч кірхи було врочисто відкрито пам’ятний знак “Скорботний ангел”, створений відомим українським скульптором М.Знобою. Так німецька громада Києва пошанувала трагедію тих співвітчизників, яких 70 років тому сталінський режим, безпідставно звинувативши у злочинах, що не мали місця, депортував із місць їхніх поселень до Сибіру, Крайньої Півночі та Казахстану. Ініціювали створення пам’ятного знаку Голова культурно-просвітницького товариства німців Києва “Відергебурт” Л.Цельсдорф та громада київської євангелічно-лютеранської церкви св. Катерини (керівник – пастор Ральф Хаска), а допомогу в реалізації задуму надали Управління у справах національностей та міграції столичної міськдержадміністрації, Благодійний фонд “Товариство розвитку” (Одеса), Центр німецької культури “Відерштраль”, а також небайдужі громадяни Німеччини та України.

На початку 2014 р. у Києві дієвими були також представництва німецьких фондів: Конрада Аденауера (вул. Академіка Богомольця, 5, оф. 1), Фрідріха Еберта (вул. Євгена Чикаленка, 34), Фрідріха Науманна (вул. Саксаганського, 63/28, оф. 1), Ганнса Зайделя (вул. Золоторітська, 2, оф. 7), імені Гайнріха Бьоля (вул. Володимирська, 18/2, оф. 3).

Представництво Фонду
Ганнса Зайделя

Головний офіс Гете-Інституту в Києві знаходиться на вул. Івана Мазепи, 34, громадське об'єднання “Українсько-німецький Форум” міститься на вул. Хрещатик, 34), а Німецьке товариство з академічних обмінів (DAAD) – на вул. Антоновича, 18.

Під час Майдану 2013-2014 років у кірсі медичною службою Штабу національного спротиву було створено медичний пункт, в якому цілодобово чергували три лікарі та один фельдшер. На офіційному сайті кірхи зазначалось: “Ми підтримуємо Євромайдан! Ласкаво просимо! У цей важкий час ми тримаємо двері нашої церкви відчиненими. Тут ви можете отримати гарячі напої, зігрітись, відпочити, зарядити ваші електронні пристрої”.

НІМЕЦЬКИЙ НЕКРОПОЛЬ КИЄВА

Від часу появи в Києві німецької колонії небіжчиків ховали поблизу Хрещатика, на місті перетину теперішніх бульвару Тараса Шевченка та вулиці Євгена Чикаленка. Згодом німецький цвинтар утворився довкола кірхи, збудованої 1812 року на вулиці Лютеранській.

Могила Ю.Ф.Мацона

Могила П.Шлейфера

Могила О.Вальтера

На Байковому кладовищі (вул. Байкова, 6) від 1834 р. існували ділянки для поховання осіб різного віросповідання, у тому лютеранського та католицького. Згодом дві ділянки було виділено для померлих викладачів Київського університету. На цьому некрополі знайшли останній прихисток М.Авенаріус, В.Беренштам, Х.Г.Бунге та М.А.Бунге (обидва – у родинному склепі), М.Х.Бунге, А.Краузе, О.Вальтер, П.Шлейфер, Д.Лідер, Ю.Ф.Мацон, Е.К.Неметті, М.К.Ренненкампф, М.Тальберг, співак В.Фігнер, Г.-В.-Я.Фольборг та ін. Проте сьогодні годі шукати поховання багатьох: час та – головню – людський фактор зробили “свою справу”.

Цвинтар на Аскольдовій могилі. 1930 рік

Останній спочинок видатні постаті німецького походження знайшли й на інших некрополях. На цвинтарі побіч Аскольдової могили (зруйнований 1934 р.) були поховані командувач військ Київської військової округи генерал-ад'ютант Александер Дрентельн, архітекти А.-П.-А.Шіле та Г.Шлейфер, у родинному склепі – Р.Штейнгель. Під час советсько-німецької війни 1941-1945 років на ньому (тоді воно мало назву “Кладовище Героїв Вермахту Ч. 1”) ховали загиблих та померлих німецьких (а також угорських та румунських) армійців. За роки окупації тут було поховано до 2,5 тисяч осіб.

Кладовище Героїв Вермахту Ч. 1

У жовтні 1943 р. було утворено кладовище Героїв Вермахту Ч.2 на території теперішнього парку ім. Івана Багряного (Шевченківський район, місцевість Шулявка). На ньому було поховано 500 вояків, які загинули в довколишніх селах та лісах, а також померли у шпиталях.

У роки війни існували також кладовища у Феофанії (тепер вул. Метрологічна), де було поховано 1182 осіб, на території Дарниця-Волокно (теперішня вул. Вінстона Черчилля), на території Флорівського монастиря,

Голосіївського парку, теперішніх мікрорайонів Мишоловка та Теремки, Ботанічного саду ім. акад. О.В.Фоміна та в Новосілках.

Комбатантів, які загинули, прикриваючи відступ основних сил Вермахту із Києва у 1943 р., було поховано в могилі між сучасними вулицями Борщагівська та Уманська. Нині по цій території прокладена залізниця.

Поза те, окупаційна влада ховала військовиків і на вже існуючих кладовищах, зокрема на лютеранській частині Байкового цвинтаря.

Могила В.Фельдмана

Могила К.Гейнріхсена

Могила А.Герке

Могила Г.Пфейффера

Могила І.Зейферта

Могила В.Адольфа

На Лук'янівському кладовищі (вул. Дорогожицька, 7) поховані архітект і маляр Валентин Фельдман, математик Георгій (Юрій) Пфейффер, барон Едгар

Фітінгоф-Шель, генерал-майори Олексій Шпіллер та Карл Гейнріхсен, головний архітект Києва Адольф-Фрідріх Геккер, громадський діяч Ілля Зейферт, інженер Альфред Герке, підприємець Мартин Краусс, банкір Фрідріх Краусс, педагогиня та громадська діячка Катерина Крюгер, літун-випробувач Віктор Адольф.

Надгробок на могилі Ф.Г.Остен-Сакена

Кілька відомих осіб спочивають на території Києво-Печерської Лаври. Зокрема, поруч із церквою Різдва Пресвятої Богородиці на Дальніх печерах – Фабіан Готліб Остен-Сакен.

Могила В.Беца

На території Свято-Михайлівського Видубицького чоловічого монастиря (вул. Видубицька, 40) упокоївся професор Київського університету Володимир Бец.

Свято-Покровський жіночий монастир (уживаною є й назва Києво-Покровський жіночий монастир) (пров. Варязький, 15) – місце останнього спочинку Олександри Петрівни, уродженої Олександри-Фрідеріки-Вільгельміни Ольденбурзької. Дружина великого князя Ніколая Ніколаєвіча, брата імператора Александра II, вона від 1881 р. жила в Києві – спочатку в Маріїнському палаці, зати́м у будинку своєї подруги графині Колонна-Чосновської (на Липках).

Свято-Покровський жіночий монастир
Літографія 1912 року

Олександра-Фрідеріка-Вільгельміна Ольденбурзька

Прийняла монаший постриг під іменем Анастасія і стала ігуменею заснованого нею 1889 року Києво-Покровського жіночого монастиря, в якому було створено цілу систему благодійних закладів. Тут діяли безкоштовна аптека та амбулаторія (приймала до 500 хворих на день), жіноча стаціонарна лікарня, церковно-парафіяльна школа для дівчат, майстерні, странноприймний дім, притулки для вдів і дівок, які бажали жити в монастирі, не приймаючи постригу, для сиріт, для невиліковних жінок, для сліпих. Медичні заклади монастиря були – на той час – найсучаснішими; саме тут з'явився перший в Києві рентгенівський апарат. Обов'язки сестер милосердя виконували самі черниці, а Олександра Петрівна як асистент допомагала під час хірургічних операцій. В монастирських медичних закладах працювали найкращі київські лікарі, певне тому смертність серед пацієнтів становила лише 4 %.

Рака з прахом ігумені Анастасії

За заповітом була похована на території монастиря; 1951 року перепохована на Лук'янівському цивільному кладовищі. Тепер прах Олександри Петрівни знаходиться в раці в соборі монастиря (другий камінь в основу якого заклала дружина імператора Ніколая II Олександра Федорівна, уроджена Аліса Вікторія Олена Луїза Беатріса, принцеса Гессен-Дармштадська). До 1938 р. Варязький провулок, на якому знаходиться монастир, мав мазву Діонісівського – за назвою Діонісівської домашньої церкви Олександри Петрівни.

Ф.Келлер

Також на території монастиря упокоївся прах генерала від кавалерії, графа Федора Келлера, який гетьманом П.Скоропадським був призначений головнокомандувачем Збройних Сил Української Держави з підпорядкуванням йому цивільної влади. Напередодні захоплення Києва військами Директорії очолив оборону міста, проте, зважаючи на очевидну нерівність сил, розпустив озброєні загони. Розстріляний петлюрівцями на Софійському майдані біля пам'ятника Б.Хмельницькому.

Вул. Ризька.
Кладовище
німецьких військових

На Сирці ж (вул. Ризька) міститься кладовище німецьких армійців. На ньому упокоїлись 250-300 осіб. Це, головню, військовополонені з Сирецького табору (колишній концтабір німецької окупаційної влади). Також тут було поховано військовополонених, страчених у Києві за військові злочини (загалом 15 осіб) та – можливо - перепоховано військових із німецького кладовища на території теперішнього парку ім. Івана Багряного.

Опікується цим некрополем Народний союз Німеччини з догляду на військовими похованнями (Volksbund Deutsche Kriegsgraberfursorge e. V.). Це перше кладовище в Україні, відновлене цією інституцією.

ЗАКАРБОВАНІ В НАЗВАХ, КАМЕНІ, МЕТАЛІ...

Зникли з мапи Києва Німецька слобода, Німецька гора, вулиці Мерінгівська (тепер Заньковецької), Безаківська (тепер Симона Петлюри), Євгенії Бош (тепер Катерини Білокур), Саксонський Яр (тепер вул. Соляна), провулок Безаківський (тепер вул. Вокзальна).

Проте на тій таки мапі Ви віднайдете вулиці Академіка Баха, Федора Ернста, Карла Брюллова та Німецьку.

Вулиця Німецька

Вулиця Брюллова

Меморіальна дошка І.Шмальгавзену

Меморіальна дошка М.Волошину-Кирієнку

Пам'ятна дошка Р.-Е. фон Траутфеттеру та Й.Г.Гохгуту

А меморіальні, пам'ятні та анотаційні дошки чекають на Вас за адресами: вул. Терещенківська, 2 (І.Шмальгавзену), бульвар Тараса Шевченка, 17 (Г.Мінху) та 24 (М.Волошину-Кирієнку), вул. Симона Петлюри, 1 (Р.-Е. фон Траутфеттеру та Й.Гохгуту).

Пам'ятник Магдебурзькому праву

Чекає на Вас, шановний читачу, й Пам'ятник (або ж Колона) Магдебурзькому праву на Набережному шосе, 6. Монумент традиційно вважається найстарішим із існуючих пам'ятників у Києві. Поставлений на честь повернення місту (у 1802 р.) Магдебурзького права, яке воно вперше отримало ще у XV столітті. У XIX ст. пам'ятник був перейменований російською владою на Пам'ятник хрещення Руси або ж Нижній пам'ятник святому Володимирі.

Використані та рекомендовані джерела

- ALMA MATER: Університет Св.Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. Кн. 1: Університет між двома революціями. – К.: Прайм, 2000.
- Аманду Струве – 170 // Столиця. – 2005. - № 31.
- Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст. – Хмельницький, 1995.
- Базилевич В., Винниченко І. Один з когорти славних співвітчизників // Урядовий кур'єр. – 2005, 12 травня.
- Балабушевич Т.А. Український період в житті В. Кордта // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2013. – Т. 143.
- Бачинський Д. Юрій Клен в житті і творчості. – Мюнхен: Українське вид-во, 1962.
- Берлінський М.Ф. Історія міста Києва. – К.: Наукова книга, 1991.
- Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006.
- Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва. – К.: Либідь – ІСА, 1995.
- Бугаєва О. Музичне товариство імені М.Д.Леонтовича (1921–1931): біографічний словник. – К., 2015.
- Винниченко І. Німці в Україні. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2011.
- Винниченко І., Винниченко Р. Німці в історії Київського університету (XIX – половина XX ст.). – К.: ТОВ “Геопринт”, 2009.
- Винниченко І. Німці в Києві. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2025.
- Винниченко І. Члени роду Бунге в науковому просторі країн оселення // Вісник КНУ. Серія: Економіка. – 2006. - № 84.
- Винниченко І. Архітектура Києва: німецький фактор // Вечірній Київ (Київ). – 1993. – 12 лютого.
- Винниченко І. Німці Київського університету // Deutscher Kanal (Київ). – 1994. - № 4.
- Винниченко І. Архітектурні пам'ятки Києва, створені німцями: Каталог виставки. – К.: ВІК, 2004.
- Винниченко І. Німці Києва відзначають ювілеї // Урядовий кур'єр. – 2007, 18 липня.
- Винниченко І. Україна та українські німці на зламі XX-XXI ст.ст. // Україна – Німеччина: гуманітарні паралелі (до 100-ліття утворення Українського наукового інституту в Берліні): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2026 р.) – К.: ТОВ «Геопринт», 2026.
- Винниченко І., Винниченко Р. Засновник Ботанічного саду // Deutsche Zentrale Zeitung (Київ). – 2003. - № 6.

- Винниченко І., Винниченко Р. Німці на історичному ландшафті Києва // Дзеркало тижня. – 2007. – 13 жовтня. – С. 21 (співавтор Р.Винниченко)
- Винниченко І. Пам'ятки культури Київ, створені німцями: Каталог виставки. – К.: Форсал 8, 2007.
- Винниченко І. Українські німці на зламі ХХ – ХХІ ст.ст. // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – Спецвипуск: Європейська перспектива. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2009.
- Винниченко І., Винниченко Д. Німці в історії Київського університету // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 16. Німці в етнокультурному просторі України. – К.: УНІСЕРВ, 2004.
- Винниченко І. Німці на науковому та освітньому полі України: постаті // Німецькі поселенці на українських землях: історичні та актуальні проблеми і перспективи. Зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., 15-17 травня 2013 р. – Полтава, 2013.
- Винниченко І. Німці в українському державотворенні: постаті // Немцкое национальное меньшинство в Украине: история и современность: Материалы научно-практической конференции (Одесса, 20-22 ноября 2015 г.). – Одесса: Астропринт, 2015.
- Винниченко І. Німці в гуманітарному просторі України // Святослав Ріхтер. Славний земляк, Великий Музикант ХХ століття. Матеріали конференції, присвяченої творчому та життєвому шляху С.Ріхтера. – Житомир: Полісся, 2017.
- Винниченко І., Винниченко Р. Німці у 175-річній історії Київського університету // Форум націй (Київ). – 2009. - № 9.
- Винниченко І. Німецькі імена в українській історії // Немцы Украины на пути возрождения. Матер. междунар. научно-практ. конф. “Немецкое национально-культурное движение в Украине: история и перспективы” (Київ, 24-26 сентября 2010 г.). – К., 2013.
- Винниченко І., Скоростецька О. Спадок німецьких архітектів для релігійного та паломницького туризму (на прикладі Києва) // Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 квітня 2023 р.) – К.: ТОВ “Геопринт”, 2023.
- Винниченко І. Німецька спадщина як потенціал для розвитку етноксогогенного туризму (на прикладі Києва) // Сучасне українознавство в обороні держави та її повоєнній відбудові. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 16 жовтня 2025 року). – К.: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025.
- Винниченко І. Німецька сакральна спадщина в Україні // Українсько-Балтійські відносини: минуле та сьогодення: збірник наукових праць II Міжнародної науково-практичної конференції, 14 травня 2026 р. – Вінниця: ВДПУ, 2026.
- Винниченко І. Освітній наголос в діяльності німецької громадської організації //

- Рідна мова як чинник етнокультурного самовизначення та національної єдності. – К., 2004.
- Винниченко І. З нагоди 170-річчя Київського університету // Урядовий кур'єр. – 2004, 9 червня.
- Вінтоняк О. Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття. – Львів – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1995.
- Водотика Т. Історія повсякдення. Київ. Початок XX століття. – К.: Фоліо, 2022
- Володимирська. Культурологічний путівник. – К.: Амадей, 1999.
- Вулиці Києва. Довідник. – К.: УЕ, 1995.
- Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – К., 2004.
- Галайба В. Наближав Київ до рівня цивілізованих міст // Вечірній Київ. – 1998, 17 жовтня.
- Географи Київського університету. 70-річчю географічного факультету присвячується. – К.: Обрії, 2003.
- Геологія в Київському університеті. – К.: ВПЦ “Київський ун-т”, 2011.
- Герус А.Л. Веніамін Олександрович Кордт: сторінки життя // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31.
- Гірич І. Київ в українській історії. – К.: Смолоскип, 2011.
- Гірич І. Німці в Києві // Пам'ятки України. – 1993 р. - № 1-6.
- Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1994.
- Діалог. Історія, політика, економіка. Україна і Німеччина. – 2000. - № 1.
- Дмитрієнко М. Перший том “Історії Києва” // Прапор комунізму. – 1982, 12 червня.
- Дорошенко Д.І. Історія України. В 2 т. – К.: Глобус, 1991.
- Енциклопедія історії України: В 10 т. Відповідні томи.
- Енциклопедія сучасної України. В 25 т. Відповідні томи.
- Енциклопедія українознавства. Словникова частина. В 10 т. – Мюнхен – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955-1984. Відповідні томи.
- Енциклопедія українознавства. Словникова частина – доповнення. – Париж – Нью-Йорк, 1995.
- Енциклопедичний довідник “Діячі Української революції 1917–1921 рр.” Зошит 1. Науково-довідкове видання. – К.: Інститут історії України НАН України, 2022.
- Ернст Ф. Київські архітекти XVIII віку. – К., 1918.
- Етнічна історія народів Європи. Вип. 16. Німці в етнокультурному просторі України. – К.: Унісерв, 2004.
- Жадько В.О. Некрополь на Байковій горі. – К.: ПП “Видавництво “Фенікс”, 2008.
- Історико-географічні дослідження в Україні. Вип. 11. – К., 2009.
- Ісаєвич Я. Мартин Груневег та його опис Києва // Всесвіт. – 1981. - № 5.
- Історія Академії наук України. 1918-1923. Документи і матеріали. – К.: Наукова

- думка, 1993.
- Історія України: Маловідомі імена, події, факти (3б. ст.) Вип. 36. – К., 2010.
- Кальницький М.Б. Зруйновані святині Києва: втрати та відродження. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012.
- Київ: енциклопедичний довідник. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1981.
- Київ. Провідник / За ред. Ф.Ернста. – К., 1930.
- Київський ордена Леніна державний університет ім.Т.Г.Шевченка. – К., 1961.
- Київський університет імені Тараса Шевченка. Довідник. – К., 1993.
- Киркевич В. Схована культура, або Німецький вплив на Київ // Кращезнавство. Географія. Туризм. – 2000. - № 14-15.
- Ковалинський В. Київські мініатюри. Книга друга. – К., 2003.
- Ковалинський В. Київські мініатюри. Книга третя. – К., 2004.
- Ковалинський В. Київські мініатюри. Книга дев'ята. – К.: Купола, 2011.
- Костриця М.Ю., Кондратюк Р.Ю. Житомир: Підручна книга з краєзнавства. – Житомир: Косенко, 2007.
- Кудрявцев Л. Княгиня милосердя // Урядовий кур'єр. – 2008, 19 червня.
- Кулинич І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) // Український історичний журнал. – 1990. - № 9.
- Литвин М.Р., Науменко К.Є. Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали. – Львів – Харків: Сага, 2007.
- Лисенко І.Словник музикантів України. – К.: Рада, 2005.
- М.Бунге: сучасний дискурс. – К.: Знання, 2005.
- Мазорчук В. Повернути українським німцям їхню історичну пам'ять – наш обов'язок // Моя Батьківщина. Моя Родина. – 2007, 1-20 жовтня.
- Мазорчук В. Про історію німецької громади у Києві розповідають фотографії // Голос України. – 2007, 2 жовтня.
- Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996.
- Малаков Д. Німці в будівельній лихоманці Києва // Українська столиця. – 2006. - № 27.
- Малаков Д. Київські архітектори-німці // Янус Нерухомість. – 1998. - № 21.
- Марченко К., Ярмо Г. Винниченко І. Вартовий української спадщини (Ф.Л.Ернст) // Україна – Німеччина: гуманітарні паралелі (до 100-ліття утворення Українського наукового інституту в Берліні): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2026 р.) – К.: ТОВ «Геопринт», 2026.
- Матяш І. Київський готель “Прем'єр-Палац” як “місце пам'яті” // Дипломатія без кордонів. – 2021. – Вип. 1 (14).
- Матяш І. Київський університет: “німецькі сторінки” // Дзеркало тижня. – 2010, 6 березня.
- Машкевич С. В. Історія приміських трамвайних ліній Києва. – К.: Варто, 2018.
- Машкевич С. В. Історія Київського міського транспорту. Кінець XIX – початок

- XXI ст. – К.: Варто, 2019.
- Медицина в Україні. Видатні лікарі. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. Бібліографічний словник. Вип. I. – К., 1997.
- Митці України: Енциклопедичний довідник. – К.: УЕ, 1992.
- Мишко Д.І. Київ. Короткий історичний нарис. – К.: Центр учбової літератури, 2022.
- Нариси з історії природознавства і техніки. – К., 1994. – Вип. 41.
- Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: Наша культура і наука, 2004.
- Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2 т. – Т. 1. – К.: Євроімідж, 2002.
- Національна Академія наук України. 1918-2008: до 90-річчя від дня заснування. – К.: Вид-во КММ, 2008.
- Національні меншини в Україні: інформаційно-бібліографічний покажчик. – К.: Стилос, 2003.
- Німці і німецька культура в Україні. – К., 2003.
- Німці на Північній Україні – Волинь і Київ. Виставка історичного товариства “Волинь”. – Візентхайд, 2001.
- Одеські історики. Енциклопедичне видання. Т. 1 (початок XIX – середина XX ст.). – Одеса: Друкарський дім, 2009.
- Оленковський М.П. Нариси про замовчувані або маловідомі події та постаті української історії. – Херсон, 2006.
- Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – К., 2002.
- Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К. – Філадельфія, 1995.
- Пам’ятки діячам науки та культури національних меншин України: Каталог-довідник. – К., 1998.
- Пам’ятки Києва. Путівник (За матеріалами “Зводу пам’яток історії та культури Києва”). – К., 1998.
- Пархоменко І. Київ XIX сторіччя очима зарубіжних художників // Всесвіт. – 1980. – № 8.
- Пиріг Р.Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. – К.: Інститут історії України, 2018.
- Плотнікова І. Прогулянки старим Подолом. – К.: Київ, 2003.
- Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. – К.: Либідь, 1992.
- Пономаренко Л., Різник О. Київ. Короткий топонімічний довідник. – К.: Павлім, 2003.
- Попельницька О.О. Історична топографія Київського Подолу XVII – початку XVIII століття. – К.: ВД “Стилос”, 2003.
- Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998.
- Потульницький В.А. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992.

Почесні члени і доктори Університету Св.Володимира. – К.: Либідь, 2005.

Проценко Л., Костенко Ю. Лук'янівське цивільне кладовище. Путівник. – К.: Інтерграфік, 2001.

Путівник. Київ. – К.: Богдана, 2010.

П'ятериков С. Нащадки готів на київських пагорбах // Дзеркало тижня. – 2007, 6 жовтня.

Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К., 1991.

Рибаков М.О. Невідомі і маловідомі сторінки історії Києва. – К.: Кий, 1997.

Ринсевич В., Шаменков С. Київ і Київщина другої половини XVII – першої чверті XVIII століття. У 2-х кн. – Запоріжжя: Р.В.В., 2025.

Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожніх по Україні та інших писань чужинців за десять століть. – К.: Фірма “Довіра”, 1992.

Скопенко В.В., Табенська Т.В., Короткий В.А., Цимбал Ю.В. Вчені-хіміки. Почесні члени університету св.Володимира (1834-1919). – К.: Проім, 2001.

Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К.: Наукова думка, 1989.

Степанець К. Енциклопедія київських річок. – К.: Інжиніринг, 2024.

Сторіччя пам'ятника // Україна. – 1958. - № 8.

Сторчай О.В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834-1924 рр.). – К.: Щек°, 2009.

Стрельський Г.В. Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917-1920 рр.) – К., 2000.

Так творилося українське військо: 10 спогадів учасників Визвольної війни 1917 – 1920-х років. – К. – Вінниця, 2008.

Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть: Біографічний довідник. – К.: НДІТІАМ, 1999.

Тинченко Я. Українські збройні сили. Березень 1917 – листопад 1918 рр. (організація, чисельність, бойові дії). – К.: Темпора, 2009.

Тутік В. “Відродження” набуває громадянства // Радянська Україна. – 1991, 5 березня;

Удовик С. Київ – моя любов. – К.: Ваклер, 2013.

Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 5. Біографічна частина: А-М. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014.

Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2006. – Вип.13.

Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012.

Українські історики XX століття: Біобібліографічний довідник. – К. – Львів, 2003. – Вип. 2, ч. 1.

Уряди України у XX ст. – К.: Наукова думка, 2001.

Файзулін Я., Майоров М., Кучерук О. Київські адреси Української революції 1917–1921. Путівник. – К.: Комора, 2023.

Хінкулов Л.Ф. Письменник жив у Києві. Літературно-критичні розповіді. – К.: Дніпро, 1982.

Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К.: УРЕ, 1990.

Чопик В.І., Барна М.М., Барна Л.С., Буковська О.К. Невідомі сторінки з наукової спадщини та життя Віллібальда Бессера // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. біол. – 2007. – № 2 (32).

Шамаєва К.І. Генріх Густавович Нейгауз і Київська консерваторія // Часопис Національної музичної академії України ім.П.І.Чайковського. – 2013. – № 2 (19).

Шендеровський В. Нехай не згасне світ науки. Книга друга. – К.: ВД “Простір”, 2009.

Широчин С., Михайлик О. Невідомі периферії Києва. Південне Лівобережжя. – К., 2022.

Miejsca pamięci Ukraińców – uczestników walk niepodległościowych w latach 1917-1921 w Polsce. – Przemyśl, 2007.

<https://kievinform.com/archives/2865>

<https://kievinform.com/archives/2869>

https://localhistory.org.ua/texts/statti/okupatsiia-pid-melodiiu-gutsulki-kseni/?fbclid=IwY2xjawS5w-BleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFoQ0VHWDdpMXRYbzFPVjRlc3J0YwZhcHBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHjZXqq_NYsYsRwKmfLmk2eBVdqiAePNc3fIG0Tf5_rUKLiIupsR8XRDmdiei_aem_k6fWzNFE9AcHNfQ-EGZDoQ

<https://nelcu.org.ua/church/kirha-svyatoyi-kateryny/>

<https://uahistory.co/book/100-great-figures-of-ukrainian-culture/4.php>

<https://ukrsvit1.com.ua/foto/fotoreportazh-nimetskymy-slidamy-v-kyievi.html#>

<https://vechirniy.kyiv.ua/news/75320/>

https://weekend.today/spectemy/kiyevskaja-starina/v-kiyev-prishel-vodoprovod_arhiv_art.htm

https://zn.ua/SOCIUM/lyuterane_v_kieve.html#

https://zn.ua/ukr/SOCIUM/nimtsi_na_istorichnomu_landshafti_kieva.html

www.dw.com/uk/1918-як-україна-ледь-не-стала-німецько-австрійським-протекторатом/a-42293917

www.dw.com/uk/turystychni-prynady-kyieva-vid-nimetskykh-arkhitektoriiv-video/a-54729061

www.facebook.com/lutherischeKircheStKatharina/

www.i-hyrych.name/Misc/GermansInKyiv.html

www.istpravda.com.ua/articles/2018/09/21/152970/view_print/

www.istpravda.com.ua/reviews/2012/01/23/69765/

Код поля змінено

www.obozrevatel.com/ukr/zhizn-stolitsyi/nimetskij-kvartal-u-kievi-e-mikrorajon-z-unikalnim-stilem-yakij-buduvali-poloneni-istoriya-ta-foto.htm
www.golos.com.ua/article/317632
<https://kriegsgraeberstaetten.volksbund.de/friedhof/kyjiw-syrez-kiew-syrez>
www.dw.de/німецькі-сліди-в-історії-київського-університету/a-4857431
www.nbu.gov.ua/sites/default/files/msd/1002kpr.pdf
www.istpravda.com.ua/short/2011/09/1/53799/

Науково-популярне видання

Винниченко І. Німецькі адреси Києва: Путівник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2026. – 104 с. Іл.

Комп’ютерний набір *І.Винниченко*
Літературне редагування *І.Винниченко*

Текст відредаговано за нормами УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ
Всеукраїнської Академії Наук, 1929 р.

Формат 60x84/16
Гарнітура Times New Roman. Електронне видання

ТОВ "Геопринт"
Україна, 03150 м. Київ, вул. Велика Васильківська, 69
e-mail zakaz@geoprint.com.ua
Свідectво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7203 від 02.12.2020 р.